

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra sociologie a andragogiky

**VZDĚLÁVACÍ POTŘEBY ÚČASTNÍKŮ UNIVERZITY TŘETÍHO
VĚKU MASARYKOVY UNIVERZITY**

**EDUCATION NEEDS OF THE THIRD AGE MASARYK
UNIVERSITY PARTICIPANTS**

Bakalářská diplomová práce

Lenka Pešková

Vedoucí bakalářské diplomové práce

prof. PhDr. Dušan Šimek

Olomouc 2010

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

.....

vlastnoruční podpis

V Brně dne 29. 3. 2010

Poděkování

Ráda bych poděkovala prof. PhDr. Dušanu Šimkovi za cenné připomínky, odborné rady a vlídnou podporu, kterými přispěl k vypracování této bakalářské práce.

Dále mé poděkování patří všem mým blízkým, kteří mi věřili.

Anotace

Cílem práce byla identifikace vzdělávacích potřeb účastníků kurzů Univerzity třetího věku na Masarykově univerzitě a identifikace bariér, které zabránily studujícím v U3V ve vysokoškolském studiu.

Objektem zkoumání byli frekventanti posledního ročníku základního kurzu Univerzity třetího věku na Masarykově univerzitě.

Na základě využití dotazníku, rozhovoru a analýzy primárního dokumentu (e-mailová korespondence), byly potvrzeny předpoklady existence základních bariér – sociální, finanční, rodinná. Dále byla potvrzena existence bariéry spojené s politickou perzekucí.

Summary

The aim of my thesis was to identify learning needs of the participants studying at the University of the Third Age at Masaryk University and to identify barriers which prevented them from entering a university.

The research was carried out with the Basic Course participants in their final year of the University of the Third Age at Masaryk University.

The preliminary assumptions concerning basic barriers – social, financial, family – were confirmed upon the research, which included a questionnaire, in-depth interviews and analyses of primary documents (e-mail correspondence). Also, the research proved the existence of a barrier connected with political persecution.

Obsah	
Úvod	8
Teoretická část	10
1	Vzdělávání - teoretické souvislosti 10
1.1.	Definice vzdělávání 10
1.2.	Význam vzdělávání v současnosti 11
1.3.	Motivace ke vzdělávání 12
2	Celoživotní učení 13
2.1.	Koncept celoživotního učení 13
2.2.	Vzdělávání dospělých 15
2.3.	Společnost vědění a vzdělávání dospělých 17
3	Vzdělávání a senioři 19
3.1.	Definice stáří 19
3.2.	Specifika vzdělávání v pozdním věku 21
3.3.	Motivace ke vzdělávání u seniorů 23
3.4.	Aktivní stárnutí 23
3.5.	Kvalita života ve stáří 25
3.6.	Autonomie ve stáří 28
3.7.	Ageismus 29
4	Univerzity třetího věku 31
4.1.	Historie a cíle U3V 31
4.2.	U3V na Masarykově univerzitě 33
5	Vzdělávací potřeby seniorů 34
5.1.	Vymezení pojmu vzdělávací potřeby 34
5.2.	Vzdělávací potřeby seniorů 34
	Praktická část 36
6	Metodologie výzkumu 37
6.1.	Stanovení výchozí hypotézy 37
6.2.	Stanovení proměnných a indikátorů 37
6.3.	Stanovení pracovních hypotéz 38
6.4.	Operacionalizace 38
6.5.	Rozhodnutí o populaci a vzorku 39
6.6.	Technika sběru dat 39
6.7.	Předvýzkum 39
7	Výsledky dotazníkového šetření 39
8	Sonda 48
8.1.	Padesátá léta 48

8.2.	Období normalizace	49
8.3.	Výpovědi	50
	Závěr	56
	Seznam použité literatury	58
	Seznam příloh	60
1.	Příloha	61
2.	Příloha	65
3.	Příloha	70
4.	Příloha	74
5.	Příloha	76

Motto: „Bez stáří by náš život nebyl celý a bez smrti by nebyl ukončen. A do lesa přece patří i staré stromy, které jsou zkroucené, zahnuté, trochu uhnívají a tím vlastně připravují půdu pro mladší. Kdyby tam byly jenom ty mladé stromy, byla by to jen lesní školka a nebyl by to les.“

Jiřina Šiklová, Deník staré paní

Úvod

Je jisté, že každý z nás jednou zestárne. Jak se s touto skutečností vyrovnáme, záleží z velké části na nás samotných. Běh času nelze zastavit a změnit. Kdo stáří přijme s pokorou jako důležitou část svého života a připraví se na ně, má naději, že ho prožije aktivně, kvalitně, spokojeně, šťastně. Všechny čtyři zmíněné charakteristiky možná k dřívějšímu pojmání stáří nepatřily. Platil a doposud v pohledech mnohých platí poněkud stereotypní pohled na stáří, jak ho uvádí Jandourek v Sociologickém slovníku z r. 2007. Píše, že stáří je obecně pojímáno jako období snížené adaptace, narůstající sociální izolovanosti dané postupným ztrácením rodinných příslušníků a odchodem dětí z primární rodiny (Jandourek 2007, s. 238–239). Ve své práci se pokusím alespoň částečně změnit tento pohled (dle mého soudu už překonaný) zkušeností, kterou jsem získala při zkoumání vzdělávacích potřeb účastníků Univerzity třetího věku Masarykovy univerzity (U3V MU). Setkání se seniory, kteří navštěvují kurzy U3V i osobní zkušenost z rodiny byly inspirací pro sondu, pomocí níž ověřuji existenci bariér, které zabránily některým seniorům ve vysokoškolském studiu. Vycházím z předpokladu, že někteří současní senioři patří ke generaci, která prožívala mládí v 50. letech minulého století a v období okolo roku 1968 a náleží ke skupině, které bylo komunistickým režimem znemožněno studovat na vysoké škole z politických důvodů. Cílem práce se kromě identifikace vzdělávacích potřeb účastníků kurzů Univerzity třetího věku na Masarykově univerzitě stal i popis situace, kterou tehdy jako mladí lidé zažívali. Nabízím několik obyčejných lidských osudů zaznamenaných v rozhovorech a v korespondenci, kterou jsme vedli prostřednictvím e-mailu.

Práce je rozdělena do dvou základních částí. V první teoretické definuji pojem vzdělání, jeho význam v současnosti, motivaci ke vzdělání. Dále pak se zabývám konceptem celoživotního učení, do kterého spadá i vzdělávání dospělých ve společnosti vědění.

Ve své práci píši o seniorech. Považuji proto za přínosné vysvětlit pojmy s tímto obdobím života související, tedy stáří, autonomie ve stáří, kvalita života ve stáří a aegismus. Další oblast je věnovaná vzdělávání v seniorském věku a motivace k němu. Univerzitami třetího věku, které poskytují vzdělávání seniorům, se zabývám ve čtvrté kapitole.

Teoretickou část práce uzavírá kapitola věnovaná vzdělávacím potřebám a specifikaci vzdělávacích potřeb seniorů.

V praktické části popisují konstrukci dotazníku na základě stanovených hypotéz. Vyhodnocení dotazníku a jeho analýza tvoří základ empirické části práce. Závěr je obohacen o autentické příběhy seniorů (účastníků kurzů U3V), kteří nemohli studovat z politických důvodů jak 50. letech, tak v období po roce 1968. To vše uvedeno krátkým exkurzem do historie Československa zaměřeným na 50. léta a léta normalizace.

Teoretická část

1 Vzdělávání – teoretické souvislosti

Pro účely své práce považuji za přínosné uvést problematiku vzdělávání seniorů krátkým pojednáním o vzdělávání, jeho významu v současnosti a motivací ke vzdělávání.

1.1 Definice vzdělávání

Vzdělávání je proces, jehož výsledkem by mělo být množství návyků, dovedností, umu a schopností. Jinak řečeno to, co umožňuje člověku obstát v životě. Jak uvádějí Bartoňková se Šimkem: „ Výsledkem vzdělávání je vzdělání, ucelená soustava vědomostí, dovedností a návyků“ (Bartoňková, Šimek 2002, s. 44). Vzdělání je možno klasifikovat různými způsoby. Můžeme ho členit podle specifčnosti zaměření, podle úrovně a podle charakteru obsahů (Bartoňková, Šimek 2002, s. 44).

Dále je možné pohlížet na vzdělávání podle toho, zda jím získáme teoretické vědomosti nebo spíše praktické dovednosti. Mluvíme o modalitách vzdělávání.¹ Ty zahrnují tři kategorie, které umožňují pohlížet na proces učení se (vzdělávání) jako na proces, který v podstatě nikdy nekončí.

Modalita vzdělávání:

- a) **Formální vzdělávání** – je tvořeno základním středním, odborným a vysokým školstvím. Tedy institucemi poskytujícími ve státním nebo soukromém zařízení vzdělání, na jehož konci absolvent získá formální a obecně uznávanou kvalifikaci.
- b) **Neformální vzdělávání** – je organizováno vně formálního systému. Jde o různé vzdělávací, zájmové, kulturní aktivity. Pomocí něho naplňuje člověk své zájmy.
- c) **Informální vzdělávání** – takto se člověk vzdělává, aniž by o tom věděl pomocí zkušeností, v rámci každodenní komunikace se sociálním prostředím, ve kterém žije (Bartoňková, Šimek 2002, s. 44).

¹ modalita vzdělávání jako podoba, druh vzdělávání

Skutečnost, že v současné době jsou kladeny na jedince mnohem větší nároky, než v minulosti, se odráží i v pohledu na úlohu vzdělávání v dnešní době. Jaký význam je mu přikládán, popíšu v následující kapitole.

1.2 Význam vzdělávání v současnosti

Současná doba má mnoho přídomek. Ve vztahu k dnešní společnosti jsou mimo jiné používány názvy společnost znalostí, společností vědění, učící se společnost, knowledge society. Význam je v podstatě stejný. Charakterizuje dobu, která směřuje, jak uvádí Petrušek k následujícímu: „Základní sociální rozdíl mezi lidmi bude postupně situován nikoliv do oblasti disponibilního vlastnictví, majetku a jmění (ekonomického kapitálu), ale do oblasti disponibilního vědění (symbolického či kulturního kapitálu)“ (Petrušek 2006, s. 410). Společnost informací, ve které dominující roli měla sama informace, je nahrazována společností vědění (vzdělání), ve které již nestačí jen vlastnictví informace, ale schopnost s touto informací rychle a efektivně pracovat. V soutěži nevyhrává ten, kdo něco ví, ale ten, kdo ví a umí tuto znalost využít ke svému prospěchu. Bez neustálého prohlubování vědomostí to však není možné. Keller a Tvrdý uvádějí, že ekonomové si od růstu vzdělanosti slibují vyšší konkurenceschopnost země, sociologové v něm zase mohou vidět nástroj pro řešení sociálních problémů (Keller, Tvrdý 2008, s. 13). Všechny sociální a ekonomické neduhy společnosti však sama existence společnosti vědění nevyлéčí. Přesto nelze zavírat oči před skutečností, že technický pokrok jde kupředu tak významným tempem, že jen jedinec, který se dobře orientuje v množství informací, umí je zpracovat a využít ve svůj prospěch, má šanci uspět. Pro současnou situaci ve vyspělých zemích je charakteristická vysoká poptávka po vzdělání. Široce dostupné vzdělání dává možnost všem vyniknout. Keller s Tvrdým vidí případnou nerovnost v přístupu ke vzdělání následovně: „Ve společnosti vzdělání je statusová nerovnost dána pouze odlišnými vlohami, pílí a podaným výkonem“ (Keller, Tvrdý 2008, s. 45). Záleží jen na tom, jak svou šanci každý z nás využije. Uvedený argument lze podpořit i tvrzením Benešovým. Podle něj není vzdělání osudově určeno. Možnost dosáhnout vyššího vzdělání, než mají rodiče, se zvyšuje celkovým růstem vzdělanostní úrovně obyvatelstva. Dospělý, pokud má vůli, aspirace a schopnosti, může svou vzdělávací dráhu významně ovlivnit (Beneš 2009, s. 46). Je nezbytné využívat všechny další formy vzdělávání a hlavně nepřestat se učit. I v minulosti jsme se mohli setkat s různými způsoby a formami vzdělávání dospělých v různých etapách životní dráhy. Teprve s nástupem společnosti vědění jsou však vyspělé země konfrontovány s aktuální společenskou situací

(demografické stárnutí, technický pokrok) nuceny stále intenzivněji se zabývat myšlenkou vzdělávání jako celoživotního procesu.

Má-li se jedinec stát aktérem vzdělávacího procesu i v dospělém věku, je nezbytné, aby pociťoval motivaci. Aby ho cosi pudilo objevovat, poznávat nové věci. V následující části se proto krátce zaměřím na motivaci ke vzdělávání. Tuto část uvedu vysvětlením pojmu motivace.

1.3 Motivace ke vzdělávání

Motivace je definována jako psychologický proces, který usměrňuje naše chování a jednání pro dosažení určitého cíle. Bedrnová a Nový chápou motivaci lidské činnosti, tedy motivaci všech aktivit člověka, včetně konkrétních forem jeho pracovního jednání, jako jednu ze základních osobnostních substruktur. Pojem motivace, který má původ v latinském „movere“ – hýbati, pohybovati, vyjadřuje skutečnost, že v lidské psychice působí specifické, ne vždy vědomé či uvědomované vnitřní hybné síly – pohnutky, motivy. Ty činnost člověka aktivizují a vzbuzenou aktivitu udržují. Navenek se pak působení těchto sil projevuje v podobě motivované činnosti, motivovaného jednání. (Bedrnová, Nový 1998, s. 220–221). Zdroje motivace se nacházejí obvykle v potřebách organismu. Motivace určuje tedy směr a intenzitu chování. Samotná realizace chování je však dána okolnostmi konkrétní situace, ve které se jedinec nachází. Motivory představují v užším slova smyslu vědomé záměry či vědomé cíle jednání, v širším slova smyslu pak cíle chování vůbec, tj. i nevědomé účely chování. Pojem motiv vyjadřuje konstrukt odvozený z cílů lidského chování, znamená tedy dispozici (Nakonečný 2009, s. 246). Jinak řečeno jde o označení pro vnitřní pohnutky, které aktivizují chování či jednání jedince a následně pak aktivitu organismu udržují. V procesu vzdělávání a zejména z hlediska efektivity vzdělávání dospělých se mnohdy považuje za rozhodující faktor úspěšného vzdělávání síla a zaměření motivů účastníka. Jak bylo vysvětleno v předcházející části, ty vychází z pohnutek jedince a prožívání. Faktory, které ovlivňují účast na dalším vzdělávání, dělí Beneš následovně:

- společenské klima,
- epochální témata a výzvy,
- okolí a vztahy,
- životní situace
- osobnostní charakteristika.

Motivy, které vedou dospělého k rozhodnutí vzdělávat se, mohou být různé. Může se jednat o touhu po sociálním uznání a prestiži, o získání uznání příbuzných a známých,

zvědavost, radost z poznání a učení se a použitelnost naučeného při řešení problému. Většinou však působí celý komplex motivů, které se mění, vyvíjejí, prolínají. Nedají se tedy přesně hierarchizovat a nejsou jednou pro vždy dané (Beneš 2009, s. 82–83). Již v rané socializaci se začínají vyvíjet motivy k učení. Jsou výsledkem učení a zkušenosti s učením. To, že motivy mají také vždy sociální zázemí, je zřejmé z toho, že motivace lidí z různých sociálních vrstev není stejná. Je možno relativně přesně určit strukturu (typologii) motivů účasti na dalším vzdělávání. Umožňují to rozsáhlé výzkumy prováděné v různých částech světa, v různých kulturních prostředích. Beneš uvádí následující typologii motivů účasti na dalším vzdělávání:

- 1) **Sociální kontakt** – snaha navázat či rozvinout kontakt, snaha zlepšit svou sociální pozici, potřeba skupinových aktivit a přátelství
- 2) **Sociální podněty** – snaha o získání prostoru nezatěžovaného každodenními tlaky a frustracemi
- 3) **Profesní důvody** – snaha o udržení nebo rozvoj vlastní pozice v zaměstnání
- 4) **Participace na politickém, hlavně komunálním životě** – zlepšení vlastní účasti na komunálním životě
- 5) **Vnější očekávání** – jedinec následuje doporučení ze svého okolí (zaměstnavatel, rodina, přátelé)
- 6) **Kognitivní zájmy** – klasická představa o vzdělávání dospělých. Vzdělání má hodnotu.

Jak dále autor pokračuje, je zřejmé, že se motivy jednotlivých skupin mohou lišit. U mladších lidí jde pravděpodobně o motivaci spojenou s výkonem profese, u starších pak půjde zřejmě spíše o motivaci spojenou s trávením volného času (Beneš 2009, s. 83–84).

Současná situace ve vzdělávání je poznamenána skutečností, že v souvislosti s požadavky, které jsou na jedince kladeny, je nezbytné permanentní vzdělávání se prakticky v průběhu celého života. Jak je na vzdělání v současnosti nahlíženo, objasním v následující kapitole. V ní se zabývám konceptem celoživotního učení, který se stal v podstatě heslem dne.

2 Celoživotní učení

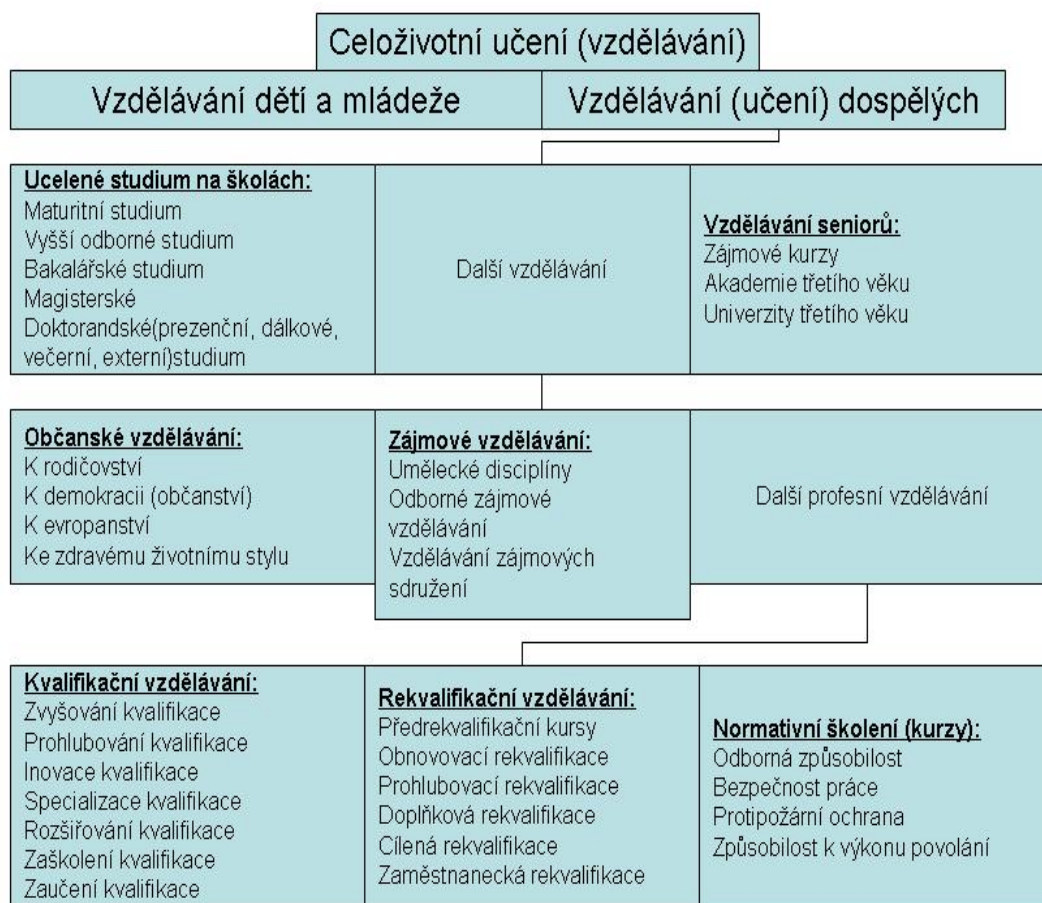
2.1 Koncept celoživotního učení

„Celoživotní učení je chápáno nejčastěji jako velmi široký, v podstatě zastřešující koncept, do něhož spadá počáteční i další vzdělávání, který se týká také terciárního vzdělávání i vzdělávání dospělých“ (Pol, Hloušková 2008, s. 20). Potvrzuje se, že proces vzdělávání je v podstatě nikdy nekončícím dějem. Není možno považovat ho za ukončený získáním výučního listu, maturitního vysvědčení či vysokoškolského diplomu. Situace, ve které se nachází současná společnost, s sebou přináší tlak na zvyšování úrovně vědomostí. Neobstojí v ní člověk, který zůstane uspokojen tím, jakého vzdělání dosáhl a neprohlubuje ho, není schopen přijímat nové podněty a výzvy. Na druhé straně je nutné umožnit všem, kteří o to stojí a mají předpoklady, aby se mohli vzdělávat tak dlouho a v takovém rozsahu, jak jen to sami chtějí a potřebují. Vzdělání ve společnosti vědění má úlohu mobilizujícího prvku. Předpokládá se tedy, že idea celoživotního učení/vzdělávání se bude uskutečňovat v dlouhodobé perspektivě, ve směru k učící se společnosti (Průcha, Walterová, Mareš 2009, s. 38). Pak je možno přisuzovat celoživotnímu učení několik charakteristik:

- Vzdělávání není již omezeno jen na určitou fázi života, docházky do školy, ale trvá po celý život.
- Nejedná se jen o formální vzdělávání ve vzdělávacích institucích, ale o všechny formy a typy učení bez ohledu na instituci či prostředí, kterým může být pracoviště, domov, či prostředí obce.
- Jedná se o poskytování příležitostí pro všechny, bez ohledu na věk, zájem, nadání či postavení. Každý člověk by měl mít možnost najít si vlastní vzdělávací cestu a v průběhu života ji měnit (Rabušic, Rabušicová 2008, s. 320–322).

Pozici, kterou v celoživotním vzdělávání zaujímá vzdělávání dospělých, vystihuje následující schéma.

Místo vzdělávání dospělých v rámci celoživotního vzdělávání:



Tab. 1.: Místo vzdělávání dospělých v rámci celoživotního vzdělávání

(Bartoňková, Šimek 2002, s. 48)

Pro účel této práce považuji za vhodné blíže popsat historii a současnou situaci ve vzdělávání dospělých, abych se pak věnovala specifické skupině dospělých lidí – seniorům a jejich vzdělávání.

2.2 Vzdělávání dospělých

Okamžikem, kdy jedinec opustí školní lavice, nepřestává být účastníkem vzdělávacího procesu. I dospělý člověk se vždy učil. Reagoval na změny vývojové, biografické i společenské. Beneš mimo jiné uvádí, že rozvoj vzdělávání dospělých je spojen s emancipační snahou (různé společenské skupiny se snažily pomocí vzdělávání o svoji emancipaci – intelligence, řemeslníci, ženy, buržoazie) a se snahou kompenzovat

nedostatky školských systémů (rozvíjející se školství nebylo schopno uspokojit poptávku po vzdělanosti). Největší nutnost učení vzniká vždy v období společenských změn a krizí. Vznik vzdělávání dospělých je reakcí na historické a společenské změny moderních společností. Vzdělávání dospělých, jak ho chápeme a přijímáme v současnosti, má své kořeny v přechodu od feudálních k liberálně konstituovaným společnostem. Přejít od tradiční k moderní společnosti přinesl mnoho změn. Jejím hlavním vynálezem je škola a pedagogická profese. Společnost se ocitla v situaci, kdy normy a hodnoty dříve předurčené a tudíž neměnné se stávají mnohoznačné, měnící se, nejisté. Mobilita pracovní síly nabízí mnohým nové možnosti, jiným však přináší nejistotu. Specializace, urbanizace, orientace na ekonomickou efektivitu a množství vynálezů s sebou přináší nutnost přijímat nové informace. Dochází k rozpadu tradičních sociálních struktur (Beneš 2009, s. 19–21).

Pro počátky vzdělávání dospělých, které, jak bylo uvedeno, souvisejí se vznikem moderní společnosti, jsou tedy příznačné 2 funkce – emancipační a kompenzační. Prvně jmenovaná souvisí s počátky a rozvojem vzdělávání dospělých, které jsou spojeny se sociálně emancipačními hnutími různého charakteru (Beneš 2009, s. 21). Druhá zmíněná funkce souvisí se snahou o kompenzaci nedostatků školských systémů. Podrobněji objasním obě funkce v následujících řádcích.

Emancipační funkce – počátky a rozvoj vzdělávání dospělých je spojen se sociálně – emancipačními hnutími různorodého charakteru. V mnoha zemích se jednalo také o vytvoření národnostní identity, emancipaci národa. Tato situace se týká i českých zemí (Beneš 2009, s. 21).

Kompenzační funkce – mimo emancipaci různých sociálních skupin byl dalším důvodem proč se zabývat vzděláváním dospělých i pokus o kompenzaci nedostatků školských systémů. Rozvíjející se školství totiž nebylo schopno uspokojit společenskou a individuální poptávku po vzdělání a kvalifikacích (Beneš 2009, s. 21). Skutečnost, že dospělí mají možnost doplnit si chybějící vzdělání, byla důležitou funkcí až do šedesátých let minulého století. Původně se nezaměřovala výhradně na dospělé, ale i na mládež, která se nemohla vzdělávat v normálním školském systému. Postupně se stabilizací školského systému došlo k oddělení vzdělávání dospělých. 60. a 70. léta minulého století jsou na Západě charakterizována velkým rozmachem vzdělávání dospělých, akceptací rovnosti vzdělávacích šancí. Současně měl být rozvoj vzdělávání dospělých řešením vzdělanostní a kvalifikační krize. Obrovský růst západních ekonomik vyžadoval velké množství vzdělaných a kvalifikovaných lidí. 60. a 70. léta

jsou proto obdobím, kdy je vyslovena myšlenka, že vzdělávání je nikdy nekončící proces, který člověka provází celým jeho životem. Jak vysvětluje Beneš, každý dosažený stupeň je jen předběžný. Člověk má mít možnost se celý život zdokonalovat. Nejde však pouze o možnost, ale současně i o povinnost. Kdo nezvládne přizpůsobit se a reagovat na rychle se měnící podmínky vlastního života, je ohrožen. Z toho vyplývá, že vzdělávání dospělých se začíná přeměňovat v permanentní, celoživotní proces učení (Beneš 2009, s. 22). Ve vzdělávacím procesu jsou dospělým záměrně a systematicky poskytovány poznatky, které potřebují pro vykonávání svých sociálních rolí a rozvoj osobnosti. Totéž potvrzují i Bartoňková a Šimek, kteří uvádějí, že dospělého člověka lze vychovávat a vzdělávat. A nejen lze, je to dokonce nutno. Vzdělávání se pak stává nesmírně účinným potenciálem ekonomického růstu (Bartoňková, Šimek 2002, s. 43).

Závěrem této části je možno konstatovat, že změnou společnosti z tradiční v moderní (jako následek francouzské a průmyslové revoluce) byly vytvořeny podmínky pro technický pokrok, politické a ekonomické změny. Vznik vzdělávání dospělých je jedním z důsledků uvedených změn. S ohledem na výše uvedené je zřejmé, že význam vzdělávání dospělých bude růst. Bartoňková se Šimkem vidí význam vzdělávání dospělých takto: „Význam vzdělávání dospělých doceníme tehdy, uvědomíme-li si, že tendence vývoje naší společnosti směřují k dosažení postindustriální úrovně. Postindustriální společnost označována jako „společnost znalostí“ (knowledge society), je charakteristická mnohonásobnými změnami v kariérové dráze pracovníků, vysokým potenciálem rekvalifikace. Na druhé straně však vědeckotechnický rozvoj přináší dequalifikaci pro mnohé skupiny profesí (např. obrábění) a bere možnost uplatnění lidem s nízkou úrovní vzdělání“ (Bartoňková, Šimek 2002, s. 46). V následující části podrobněji popíšu situaci ve vzdělávání dospělých v současné době.

2.3 Společnost vědění a vzdělávání dospělých

Sociologové se shodují na tom, že počátky společnosti vědění je možno přiřadit na přelom 60. až 70. let minulého století. Počátky souvisí s existencí několika významných skutečností, které podstatě změnilly celou společnost. Proměny společnosti souvisely s následujícími faktory:

- a) technologické změny (zejména rozvoj informačních technologií)
- b) změny ve struktuře společnosti
- c) změny profesní struktury

Se všemi výše uvedenými změnami společnosti úzce souvisí i vzdělávání. Na všechny skutečnosti, které změny přinášejí, jsou jedinci nuceni reagovat, přizpůsobovat se jim – učit se nové věci. Jedině potom je možné obstát v konkurenci, získat či udržet si zaměstnání, zachovat si svoje postavení ve společnosti.

Z uvedeného vyplývá, že život v dnešní společnosti je mnohem náročnější, než byl kdy dřív. Stále více lidí pociťuje potřebu účasti na dalším vzdělávání. Vzdělávání dospělých se od zájmové oblasti přesunuje do oblasti profesní a stává součástí personální politiky v organizacích. Nabídka komerčních vzdělávacích programů se neustále rozšiřuje. Tradice vzdělávání dospělých dříve pojímané spíše jako svépomocné sociální hnutí se obnovují, ale dostávají nový obsah. Lidé hledají cestu nejen k dalšímu odbornému vzdělávání, ale zajímají se o vzdělávací programy zaměřené na vlastní osobnost.

Vzdělávání dospělých zvyšuje schopnost vidět svět v nových souvislostech, aktivně se na těchto změnách podílet. Umožňuje participaci na rozvoji společnosti a kritickou reflexi dění kolem nás. Vzdělávání dospělých je tedy integrální součástí společenských změn, nástrojem mobilizace lidského kapitálu a participace na těchto změnách. Je však současné nutné konstatovat souhlasně s Kellerem a Tvrým, že možnost vzdělávat se v dospělém věku pravděpodobně nikdy nebudou využívat všichni. Přes veškeré snahy a proklamace vlád, budou těchto forem vzdělávání využívat přednostně jedinci, kteří díky své pozici disponují dostatečnými zdroji a prostředky, a využívají je k dalšímu zvýšení svých výhod (Keller, Tvrý 2008, s. 104). Snad je možno skeptickou předpověď zmíněných autorů poněkud zmírnit konstatováním, že každý člověk je zodpovědný za svůj život. Právě další vzdělávání umožňuje mimo jiné také jeho emancipaci a poskytuje šanci využít plně jednak možností svých, jednak těch, které s sebou přináší dnešní svět. Myšlenka celoživotního vzdělávání a učení není nová, v současnosti ovšem existuje politická snaha ji realizovat. Jedná se o reakci na kompetence vyžadované ve znalostní společnosti a na nemožnost tyto kompetence zprostředkovat jen v rámci stávající školské soustavy. Cílem tohoto snažení je v současném rámci EU především zaměstnavatelnost, konkureční schopnost ekonomiky, sociální soudržnost a aktivní občanství (Beneš 2009, s. 28).

Specifickou oblast ve vzdělávání dospělých tvoří vzdělávání seniorů. Tato skupina obyvatelstva byla dlouho opomíjena a v podstatě vyřazena z procesu učení. Nepotřebovala ho. A pokud ano, věnovali se senioři těm aktivitám, které by bylo spíše možno zahrnout do oblasti zájmového vzdělávání. S měnící se situací na trhu práce a v závislosti na demografickém vývoji však je zřejmé, že právě senioři jako stále se zvětšující skupina obyvatelstva, se dříve či později musí také stát objektem zájmu vzdělávacích institucí. Jak soudí Rabušic: „Pro participaci na vzdělávacích aktivitách

v dospělém věku je nesmírně důležité, aby se člověk někdy v dospělém věku odhodlal pustit se znovu do učení, aby zakusil pocit, že získává nové kompetence, že se učí novému, že zvládá něco, co dříve neuměl. Stane-li se tak, je velká šance, že se dalšího vzdělávání pustí opakovaně“ (Rabušic 2008, s. 285–286). Postproduktivní věk nevyjímaje. Proto se v následující části nejdříve zaměřím na objasnění pojmu stáří, abych se poté věnovala relativně nové oblasti ve vzdělávání dospělých - vzdělávání seniorů.

3 Vzdělávání a senioři

3.1 Definice stáří

Stáří popisuje sociologický slovník jako poslední fázi života. Jako etapu, která nastává většinou po skončení ekonomické činnosti a je doprovázena fyzickými a duševními změnami. Nedá se vymezit pouze věkem, protože individuální rozdíly mezi jedinci jsou velké. Obecně se uvádí, že stáří znamená sníženou schopnost adaptace, narůstající sociální izolovanost danou postupným ztrácením rodinných příslušníků, přátel a spolupracovníků a odchodem dětí z primární rodiny (Jandourek 2007, s. 238–239). V úvodu své práce jsem vyslovila myšlenku, že stereotypní nahlížení na stáří je v současnosti překonáváno. Situace se mění. Jev, se kterým se mnozí z nás jistě setkali ve své rodině, že babičky a dědové ve věku po ukončení pracovní části svého života, byly spíše osoby pronásledovány nejrůznějšími neduhy a závislé na pomoci druhých, se pomalu stává minulostí. Opravdu není tak dávno doba, kdy se jen málokdo z nás mohl setkat s někým, kdo se dožil v relativně dobrém zdraví víc než 80 let.² Pokrok ve všech vědních oborech, tedy i v medicíně, zapříčinil, že se ve vyspělých zemích snižuje úmrtnost a mnohem více lidí se dožívá vyššího věku v dobré kondici. Také skutečnost, že velká většina lidí v rozvinutých zemích žije v blahobytu, zapříčiňuje, že starých lidí přibývá. Že se na druhé straně rodí méně dětí, je jev, který nenechává v klidu ekonomy, sociology a politiky. Proto sociologové mimo jiné dávají současné společnosti i přívlastek stárnoucí.

Stáří bylo v různých dobách reflektováno různě. Zájem o seniory v tradiční společnosti byl minimální. Bylo to logicky dáno skutečností, že se lidé zdaleka nedoživali tak

² Pokud neměl to štěstí jako já a neprožil dětství částečně v prostředí úrodné Hané, kde v jedné vesnici žil rod Menšíků. Jeho členové se obvykle dožívali vysokého věku (90 let). Několik, z nich dokonce překročilo hranici sta let.

vysokého věku, jako nyní. Jejich aktivita se soustřeďovala na rodinné prostředí. Teprve moderní společnost, která přinesla dělbu práce a demokratizaci společnosti, začíná věk zdůrazňovat. Věk se stává relevantním kritériem pro organizaci sociálního života, životní dráha se stává jednou ze základních strukturálních charakteristik. Přestává být pouze datem biologickým, ale též datem sociálním (Dopita 2005, s. 34). Výše uvedené podporuje i Sýkorová, když uvádí, že stárnutí představuje komplexní dynamický proces zahrnující vzájemně propletené procesy stárnutí biologického, psychologického a sociálního.³ Sýkorová člení život na etapy. Jak však uvádí, není toto rozčlenění zcela jednoznačné. Dřívější náhled na etapizaci života, kdy životní dráha byla pojímána jako příjma rozdělená na přípravu, aktivitu a odpočinek, je vztažena k produktivní části života. Jakoby život po skončení jejím neexistoval. Také odchod do důchodu, jak si všímá Sýkorová, může u jedince vyvolat pocit nejistoty a ztráty. Důvodem krize může být penzionování, odchod dospělých dětí z rodiny, biologické a fyzické změny. Dalším krizovým momentem může být smrt partnera, vrstevníků, přestěhování. Stárnutí tak ve své každodennosti vyžaduje nasazení adaptačních strategií, zahrnujících změny chování, vnímání, myšlení, postojů, sociálních kontaktů a vztahů. Úspěšně stárnout znamená chápat stáří jako přirozený fakt života a jednat v souladu s tím (Sýkorová 2004, s. 65–70). Mnozí senioři si teprve po uzavření kapitoly produktivní začnou život jaksepatří užívat. Pokud se ho dožijí v dobré kondici, mají před sebou relativně dlouhou dobu, po kterou se naplno mohou soustředit na aktivity, zájmy a koníčky, na které se jim dříve nedostával čas. Někteří setrvávají v pracovním procesu (mají-li to štěstí) zažívají snad pocit, že pracují jen proto, že chtějí, a ne, že musejí.

„Dlouhověký svět“, jak o něm mluví Ivanová, Špatenková a Bužgová má své stinné i světlé stránky. Přináší velké ekonomické důsledky – se zvyšujícím se počtem starých osob se senioři stávají ekonomickou zátěží. Stáří však může mít i svá pozitiva. Za ně lze považovat četnější zaměstnanost osob vyššího věku, nedocenitelné zapojení seniorů do péče o mladší (ale i starší generaci), vytváření služeb pro seniory (jejich využívání se pak stává přínosem do veřejných financí). Můžeme tedy mluvit i o určité ekonomické šanci. Senioři budou vytvářet trh (Ivanová, Špatenková, Bužgová 2010, s. 68).

Tuto kapitolu je možno uzavřít konstatováním, že dnešní senioři se ani zdaleka nepodobají těm, které známe z dob nedávno minulých. Jsou sebevědomí, poměrně zdraví a vitální občané. Představují pro společnost zásobu zkušeností, vědomostí,

³ Dopita člení stáří takto:

stáří biologické: individuální pozice jedince s ohledem na potenciální délku života

stáří sociální: je vymezeno rolemi a zvyky individua s ohledem na ostatní členy společnosti,

jejíž je součástí

stáří psychologické: je vymezeno jako behaviorální kapacita individua potřebná k adaptaci na měnící se požadavky (Dopita 2005, s. 34).

moudrosti. Postupně se tak mění dosavadní stereotypy v pohledu na stáří. Mnozí senioři se zapojují do nejrůznějších aktivit. Navštěvují zájmové kluby, věnují se sportu, turistice. Nezanedbatelná část z nich se stává účastníky vzdělávacích akcí. Vzdělávání v pozdním věku se jistě liší od vzdělávání určeného jiným věkovým skupinám. Je-li orientováno na seniory, musí respektovat specifika věku, zájmů, potřeb a motivů starých lidí. Tím, co odlišuje vzdělávání seniorů od vzdělávání jiných společenských skupin, se zabývám v další části.

3.2 Specifika vzdělávání v pozdním věku

Skutečnost, typická pro vyspělé země, jejichž populace stárne, je dostatečně dobře známa. Výsledky výzkumů to potvrzují a sdělovací prostředky nás v pravidelných intervalech zásobují alarmujícími informacemi. Jak vyplývá z mnoha výzkumů, zvyšuje se počet ekonomicky neaktivních občanů a snižuje se počet osob na trhu práce. Demografické studie ukazují, že v blízké budoucnosti se tento trend nezmění. Naopak podíl seniorů se bude neustále zvyšovat. Vlády všech vyspělých zemí jsou tímto jevem znepokojeny, neboť systém ekonomického zajištění lidí v důchodovém věku není přizpůsoben této situaci. V mnoha zemích vážně reforma důchodového a zdravotního systému. Vidovičová mluví o tomto jevu jako o panice z demografie a její zdroje vidí v průsečíku vzájemně podmíněných sociálních, ekonomických a politických struktur. Ze stáří a stárnutí je vytvářeno „lidové strašidlo“ (Vidovičová 2008, s. 28). Mluví se o ohrožení ekonomického růstu. Důvodem má být vysoký počet starších a starých lidí. Jak naložit s touto situací je otázka pro politiky, ekonomy, sociology. Jedním z východisek může být snaha udržet tzv. starší pracovníky co nejdéle na trhu práce. Je možno vyjádřit souhlas s tvrzením, že efektivní začleňování a udržení populace předseniorského a seniorského věku na trhu práce je v současné době jedním z klíčových témat sociální politiky. Aktivizace seniorů již dostala celoevropský rozměr v konceptu „aktivního stárnutí“ (Rabušic 2008, s. 265). Se snahou udržet seniory co nejdéle na trhu práce souvisí úzce i jejich vzdělávání. Potvrzuje se opět, že vzdělávání nelze omezit pouze na dětství či mládí a na přípravu na povolání. Příležitost vzdělávat se mají mít všichni, kdo projeví zájem po celou dobu jejich života. Tedy i ti, kteří se ocitli téměř na konci své životní dráhy – senioři. Konec životní dráhy současného seniora se nachází v jiném místě, než konec životní dráhy seniora v minulosti. Dříve, provázena nemocemi a závislostí na pomoci druhých, měla část populace, která již opustila pracovní trh, spíše malou šanci na seberealizaci a prožívání svého stáří aktivním způsobem. Senioři tak byli dlouho přehlíženi i ve svých potřebách vzdělávat se. Teprve 60. léta dvacátého přinesla obrat. Lidé v postproduktivním věku se stávají

cílovou skupinou, na kterou se vzdělávání zaměřuje. Je prokázanou skutečností, že se sice situace ve vzdělávání starší generace postupně mění, nikoliv však tak, jak bychom chtěli. Je to dáno i poměrně malým zájmem starších lidí o vzdělávání. Nepříliš velký zájem seniorů o vzdělávací aktivity může být podle Rabušice zapříčiněn tím, že pravděpodobně doznívá ještě kohortní efekt sociálního klimatu minulého režimu, kdy starším osobám bylo vštěpováno, že starý věk je věkem zaslouženého odpočinku, kdy se ve „sladkém nicnedělání“ sklízají plody předchozích aktivit. Pasivní přístup ke stárnutí je v současnosti ideově překonáván právě důrazem na stáří aktivní, takže lze vyslovit naději, že kohorta příštích starších občanů, dnešních čtyřicátníků až pětáctyřicátníků, bude generací zcela odlišnou (Rabušic 2008, s. 285). Budou pravděpodobně mnohem aktivnější, náročnější a sebevědomější v uskutečňování svých tužeb. Dá se očekávat, že se ještě více budou zapojovat do různých aktivit. Kotýnková mluví o udržení seniorů v rovnoprávném postavení s ostatními věkovými kategoriemi při různě dosažených vzdělanostních úrovních seniorů. Přináší to požadavek na vytvoření seniorské etapy celoživotního vzdělávání, která se postupem času rozvinula a v současné době má v českých podmínkách tyto stupně:

- **Všeobecné vzdělávání**, které je zaměřeno např. na výuku jazyků, výuku znalostí z oblasti informatiky (škola počítačů), cvičení paměti apod.
- **Inovace odborných znalostí a dovedností** u seniorů na všech úrovních, která je zaměřena na rozvoj nebo udržení kvalifikace.

Snahou je umožnit seniorům získat vědomosti a současně uchovat cvičením paměť do vysokého věku a dosáhnout stavu, který umožňuje stárnoucím lidem stálou

- **revitalizace** – působením cvičení na další mentální potence
- **reaktivaci** – v běžném životě
- **aktivní reintegraci do života vlastní komunity** – do života vlastní rodiny nebo do komunity domova důchodců či jiném zařízení

Vzdělávání v seniorském věku tak podporuje aktivizaci seniorů a pomáhá začlenit seniory do společnosti (Kotýnková 2001, s. 25–26).

Zdroji motivace k účasti na vzdělávání i v pozdním věku, se zabývám v následující části.

3.3 Motivace ke vzdělávání u seniorů

Motivy pro účast na vzdělávání mohou být u seniorů nejrůznější. Nejvíce jsou však pravděpodobně vztaženy k oblasti sociální. Další vzdělávání jim pomáhá snižovat pocit izolace, osamocení. Mnozí mohou realizovat vzdělávací aktivity, na které neměli čas v produktivním věku. Neméně důležitou je snaha o udržení soběstačnosti, naplnění osobních ambicí dříve nedosažených. Ve vzdělávání dospělých tvoří senioři sice zatím nepříliš početnou, ale jistě nezanedbatelnou skupinu. Se svými životními zkušenostmi, s osudy, které prožili lze říci, že mají zkušenosti a strategie, které mladý člověk mít nemůže. Mají specifické kompetence, potenciály a schopnosti (něco jako moudrost stáří). I zde jako u ostatních schopností platí – když se nevyužívají, retardují. Zde může vzdělávací nabídka pomoci schopnosti udržet. Za ještě důležitější považujeme možnost je aktivně používat. Ať už jsou pohnutky, které přivádějí seniory do poslucháren a učeben jakékoliv, mají charakter prevence, odstranění a kompenzace deficitů. Cílem je pak udržení tělesných a intelektuálních sil (Beneš 2009, s. 90). Aby skutečně senioři našli cestu do poslucháren, vyžaduje z jejich strany určitou aktivitu. Musí vynaložit jisté úsilí, věnovat studiu čas. Jak je patno ze statistik, činí jich tak stále více. Skutečným příkladem uvádějí do života koncept aktivního stárnutí. V následující části objasním pojem aktivní stárnutí, který na konci 20. století reflektují vyspělé státy jako způsob aktivizace seniorů.

3.4 Aktivní stárnutí

Obecně je tento koncept přijímán jako možnost participovat na možnostech, které skýtá současná společnost, jako prostředek emancipace seniorů. Aktivní stáří je vnímáno jako stáří „dobré“ či „správné“. Pojem aktivní stárnutí se objevuje i v dokumentu vydaném Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR pod názvem Kvalita života ve stáří, Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012. Ten pro dané období vymezuje v oblasti aktivního stárnutí mimo jiné i následující cíle:

- je třeba vyhnout se stigmatizaci starších osob jako méně flexibilních a méně produktivních
- v následujícím období do roku 2012 je žádoucí dosažení 55% zaměstnanosti starších osob
- konkurenceschopnost ekonomiky bude stále více záviset na investicích do vzdělání a zdraví v průběhu života a na využití schopnosti a dovednosti starších lidí (MPSV 2008, s. 21–23).

Je nutno počítat se skutečností, že odchod do důchodu se bude realizovat v pozdějším věku, než dosud. Z toho vyplývá, že doba, po kterou člověk vykonává svoje povolání, se bude pravděpodobně stále prodlužovat. Je třeba se aktivním přístupem připravit na flexibilnější pracovní kariéru. Apel, že starší pracovníci mohou být přínosem pro zaměstnavatele díky svým zkušenostem, zralosti a nižší fluktuaci, je na místě. Kromě toho, že vyspělá společnost musí přijmout informaci, že stárne a přizpůsobit se jí, je také nezbytná ochota starších pracovníků vzdělávat se. Pokud starší pracující nebude schopen zvyšovat si svoji kvalifikaci, nebude se schopen rekvalifikovat či kvalifikovat na novou profesi, neudrží si zaměstnání. Cílem je poskytnout nebo nabídnout starším zaměstnancům možnosti zvyšování kvalifikace či rekvalifikaci a tím je udržet na trhu práce. Otázkou je, zda jsou starší pracovníci schopni nabídku využít. Pokud tak neučiní, podstupují riziko, že nebudou schopni pružně reagovat na technologické i společenské změny. Aby myšlenka aktivního stáří nezůstala pouze součástí vládních prohlášení, musí se celoživotní učení a vzdělávání dospělých stát organickou součástí naší každodennosti. Nedokážeme-li totiž celkově aktivizovat populaci staršího věku tak, aby byla schopna úspěšně fungovat na moderním trhu práce v podmínkách společnosti vědění, pak se všechny uvažované a snad i připravované akce, které mají zmírnit demografické stárnutí společnosti minou účinkem. Snahy o eliminaci předčasných odchodů do důchodu, zvýšení důchodového věku a snaha motivovat seniory k práci i po vzniku nároku na důchod pak nepřinesou kýžené ovoce. Aby jmenované cíle došly naplnění, je třeba, aby sami starší pracovníci a senioři cítili zodpovědnost za svůj osud. Jedině oni sami mohou být tvůrci naplněného, spokojného a aktivního stáří. To se tak nutně nemusí stát relativně dlouhým časovým úsekem prožitým v nečinnosti.

Jak vypadá zodpovědnost za vlastní stáří? Místo strohé proklamace vládního dokumentu uvádím slova Jiřiny Šiklové. Autorka v knize Deník staré paní vyslovuje myšlenku, která dle mého přesně vystihuje odpovědný a pokorný přístup ke skutečnosti, že člověk stárne. Autorka uvádí: „Vím, že i za své stáří nesu odpovědnost. Za to, zda je hezké, a stejně tak za to, zda ho prožívám v osamění jako mrzutá, všem protivná ženská, které zbyl jenom jezevčík, protože ten jí nikam odejít nemůže. No, vždycky to asi neplatí, člověk může mít úraz, může se mu zabít syn nebo dcera, může být nemocen nebo vyhořet nebo ho o všechno, co měl, může připravit velká voda. Ale to jsou rány osudu, jinak vlastně rozhodujeme i o tom, co nás „postihne“, jak budeme žít. Stáří vůbec není tak hrozné, jak říkají lidi. Je to většinou jejich chyba, že ho tak prožívají, že neumějí využít toho, co ještě v sobě toto období našeho života skrývá. Umím to ale já?“ (Šiklová 2003, s. 110). Stáří může člověka v mnoha ohledech omezovat. Ale pokud ho přijmeme, jako jednu z etap, bez níž by život nebyl celý, může

se stát poměrně dlouhou částí našeho života prožitou naplno. Příkladem mohou být mimo jiné i senioři, které jsem oslovila v kurzu U3V. Setkala jsem se ve většině případů s lidmi, kteří svoje stáří přijali se vším všudy. Jak uvedla jedna paní: „Mám vrásky, bolí mě nohy a беру léky na tlak. Než vyjdu schody, zadýchám se. Ale těším se z každého dne, který je mi dopřán. Chodím na procházky, do divadla, na přednášky, kreslím. Na nic z toho jsem dřív neměla čas.“ Potvrzuje slova Jiřiny Šiklové, která v již zmíněné knize doslova uvádí: „...Mnohé rozkoše mládí nejsou sice starým lidem dostupné, tělo je omezuje, ale jejich zkušenosti, rozvaha, moudrost a vyrovnání, tedy jakási duševní zralost, umožňuje starým lidem radovat se z mnoha věcí, které až dosud neviděli“ (Šiklová 2003, s. 110). Aby stáří bylo jedincem pociťováno jako spokojené, šťastné a plnohodnotně prožité, je třeba, aby bylo subjektivně pociťováno jako kvalitní. Každý jedinec považuje za kvalitu něco jiného. Tak, jak jsme různí, mají pro nás různé věci různou hodnotu a nabývají různých významů. Jinak řečeno, pro každého z nás je důležitá jiná věc. Jakým způsobem je v současné době nahlíženo na pojem kvalita života ve stáří, a že neexistuje jednoznačná definice, vysvětlím v následující kapitole.

3.5 Kvalita života ve stáří

Jak jsem uvedla v závěru předcházející kapitoly, vystihnout pojem kvalita života není snadné. Každý ji vnímá jinak. Někdo ji spojuje se zdravím, někdo s pocitem pohody v rodině, jiný si ji nedokáže představit bez dostatečného finančního zázemí. Ve své práci se zabývám mimo jiné vzdělávacími potřebami seniorů a zjišťuji, jak tito jedinci prožívají individuálně svoje stáří. Proto se zaměřím na kvalitu života s využitím pohledu sociálně psychologického, tak, jak o něm píše Ivo Možný. Ten v knize Česká společnost uvádí, že pohled sociálně psychologický⁴ se zaměřujeme spíše na individuální aspekt prožívání a pocitů pohody (well-being), který můžeme přiblížit pojmem spokojenost. Pak uvažujeme o 3 složkách (komponentech):

- nepřítomnost pocitu neštěstí a nespokojenosti, deprese či úzkosti
- přítomnost pozitivní emoce, radosti či slasti

Pravděpodobně by však nestačilo pouhé konstatování stavu nepřítomnosti pocitu neštěstí či přítomnosti pozitivní emoce. Pak by nás uspokojily skutečně jen malé drobné radosti života. Možný uvádí, že je třeba registrovat stabilnější stav, nějaké pevné pozadí – tedy:

⁴ Možný dále uvádí pohled sociologický, který je možno do češtiny přeložit jako blahobyť. Sociologii nezajímá individuální prožívání, nýbrž stav a variabilita úrovně kvality života celé společnosti (Možný 2002, s. 15).

- jakousi celkovou spokojenost se svým životem, v rodině, v práci, ve volném čase

Doslova píše: „Odpovídá zdravému rozumu, že hlavním zdrojem subjektivního pocitu spokojenosti jsou mezilidské vztahy – zejména rodina a přátelství. Mocným zdrojem uspokojení je vlastní práce a jako ještě významnější pociťujeme kvalitu prožívání volného času“ (Možný 2002, s.14–15).

Jak prožije jedinec svoje stáří, zda ho bude pociťovat, jako pozitivní období a nikoliv jako fázi, kdy ubývají fyzické, duševní i sociální síly, v největší míře záleží právě na něm samotném. I když není možné nechat bez povšimnutí skutečnost, v jaké společnosti, kultuře či zemi člověk stáří prožívá (zda se jedná o stát bohatý poskytující podmínky ke spokojenému životu, či zda jde o stát méně rozvinutý), je možno konstatovat, že největší díl odpovědnosti nese jedinec sám. Jen on rozhoduje o svém životním stylu, o svých aktivitách, sociálních kontaktech. Zda pociťuje svůj život jako „well being“ ovlivňuje, jak již bylo zmíněno mnoho faktorů. Některými se v následujících řádcích zabývám podrobněji a identifikuji ty, které dle mého soudu mohou hrát důležitou roli v prožívání stáří.

Zásadní roli hraje jistě **zdravotní stav jedince**. Lze ho považovat za jednu z nejdůležitějších a určujících podmínek prožití kvalitního stáří. Zdravotní stav nezávisí pouze od toho, jaké jsou možnosti přístupu ke zdravotní péči, ale z velké části se jedná o odpovědnost za vlastní zdraví. Jak jsem několikrát zmínila, v současnosti se díky zlepšující se kvalitě zdravotní péče a díky dobrým podmínkám pro život ve vyspělých zemích, dožívá v mnohem lepší zdravotní kondici stále větší počet lidí vysokého věku.

Za další důležitou podmínkou považuji fakt, zda i po odchodu do důchodu má (pokud o to stojí) senior **možnost účastnit se na trhu práce**. Senior, který se cítí zdravý a může uplatnit svoje dlouholeté pracovní zkušenosti a rozhled, pociťuje období stáří pozitivněji, než jedinec, který byť zdravý, musí zaměstnání opustit. Z mnoha výzkumů vyplývá, že odchod do penze nese velká část lidí špatně. Mimo jiné i proto, že dojde ke snížení úrovně příjmů. Dále odchodem do důchodu dochází k omezení sociálních kontaktů. Ztráta společenského postavení může být zdrojem nespokojenosti.

Pro mnoho seniorů může být naopak odchod do důchodu velmi vítanou a očekávanou etapou života. Dá se hovořit o **záměrné neúčasti na trhu práce**. Přestože se sníží hladina jejich příjmů, na důchod se těší. Plánují svoje aktivity, očekávají, že se konečně budou moci naplno věnovat koníčkům. Senioři, kteří se na odchod do důchodu připravují, se snaží zajistit si finanční zázemí, aby pak skutečně mohli svoje sny

naplnit. Pokud se ho pak ve zdraví dožijí, vyplní ho činnostmi, na které dříve neměli čas.

Za nezanedbatelný zdroj pocitu kvality života ve stáří lze pak považovat i **postoj společnosti k seniorům**. Společnost by měla vytvářet dlouhodobě a plánovitě takové prostředí, ve kterém by senioři cítili, že je o jejich názory, zkušenosti rady a postoje zájem. Úcta ke stáří by měla být hodnotou vyznávanou a respektovanou všemi. Víme, že realita je ve skutečnosti často odlišná. Jak si společnost váží starých lidí, je mimo jiné dobře vidět na tom, jak je v které zemi dbáno na přizpůsobení se potřebám lidí vyššího věku. Zda jsou přizpůsobeny například veřejné budovy, dopravní prostředky. Přizpůsobení trhu potřebám seniorů je rovněž dobře identifikovatelné v nabídce zboží, jehož konstruktéři, tvůrci či výrobci počítají s tím, že jejich výrobek bude obsluhovat starý člověk.

Jak vyplývá z uvedeného, faktorů, které mohou mít vliv na kvalitu života ve stáří, je více. Některé z nich, jako je zdravotní stav, příprava na stáří, pracovní aktivita, mají víceméně v rukou senioři sami. Existuje však mnoho dalších okolností, které mají vliv na kvalitu života a které mají v rukou jiní. Na jedné straně jsou to politici a státníci, kteří důsledným uváděním konceptu aktivního stáří do života, mohou mnohé ovlivnit. Další důležitou podmínkou je postoj celé společnosti.

V návaznosti na zmíněné skutečnosti je třeba poukázat na fakt, že i Česká republika zaujala aktivní postoj k této problematice. Po Národním programu přípravy na stárnutí na období let 2003–2007, který kladl důraz na následující oblasti: etické principy, přirozené sociální prostředí, pracovní aktivity, hmotné zabezpečení, zdravý životní styl, kvalitu života, zdravotní péči, komplexní sociální služby, společenské aktivity, vzdělání a bydlení, byl vypracován dokument Kvalita života ve stáří – Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012. Ten klade větší důraz na zapojení mnoha subjektů do realizace opatření ke zkvalitnění života seniorů. Mimo jiné i uvědoměním si a konstatováním skutečnosti, že stále větší část dospělého života budeme prožívat ve stáří. V dokumentu se uvádí: „Pokud lidé starší 65 let budou tvořit třetinu populace, přestává mít smysl rozlišovat mezi službami a pro seniory a neseniory. Všechny služby a produkty, nejen specifické služby pro seniory, musí vyhovovat také potřebám, omezením a preferencím starších lidí. Je třeba se zamyslet nad tím, zda naše instituce, prostředí, způsob myšlení i života jsou připraveny na pozvolný, ale jistý příchod společnosti „dlouhověkosti“ (MPSV 2008, s. 11).

Z výše uvedeného vyplývá, že je možno vysledovat snahu o poskytnutí základního rámce pro realizaci principů konceptu aktivního stáří a kvality života ve stáří. Cílem této práce není hodnocení naplňování zmíněných programů. Přesto si troufnu vyslovit

naději, že přes všechny obtíže, které se stavějí do cesty jejich úspěšné realizaci, se v mnoha oblastech daří zlepšovat postavení seniorů. Že se tak děje pomalu a klopotně je pravda, se kterou se každodenně setkáváme. Přesto existuje mnoho příkladů, které svědčí o tom, že se pozice seniorů ve společnosti zlepšuje. Kromě nabídek vzdělávacích aktivit, které jsou zprostředkovány například Univerzitami třetího věku, Akademiemi třetího věku apod., existují i sdružení seniorů, která pomáhají seniorům orientovat se v legislativě, provozují poradny a vzdělávací centra. Díky tomu, že se zvyšuje počítačová gramotnost seniorů, narůstá počet webových stránek, které se věnují problematice starých lidí. Je potěšitelné, že se senioři stávají cílovou skupinou nejen pro reklamní kampaně farmaceutických firem. Velmi zajímavým se v této souvislosti jeví program mezigeneračního setkávání, který nabízí Univerzita třetího věku na Univerzitě Palackého v Olomouci. Senioři, kteří navštěvují kurzy U3V, mají možnost vyzkoušet si opravdovou vysokoškolskou výuku. Kdo projeví zájem, může studovat společně s řádnými studenty denního studia na fakultě sociologie a andragogiky. Senioři jsou tak účastníky běžné výuky a setkávají se svými o mnoho mladšími kolegy. Mají možnost navštěvovat například přednášky z gerontagogiky, andragogiky, sociologie, kulturní antropologie, filozofie. Zkoušky a kolokvia samozřejmě neskládají (<http://www.u3v.upol.cz>). Na tomto příkladu je vidět, že není nutné mít po ruce příručky a memoranda. Mnohdy stačí chuť uskutečnit na první pohled poněkud netradiční nápad. Stačí použít zdravý rozum. Pokud nechybí empatie a uvědomění si skutečnosti, že všichni (pokud nezemřeme předčasně tragicky) se jednou ocitneme v roli seniora, jde všechno snáz. Každý z nás jednou zestárne. Určitě bude chtít být respektován, bude toužit po uznání, po společenském kontaktu, po možnosti vzdělávat se, pěstovat koníčky. Bude chtít mít k dispozici výrobky, které jsou uživatelsky vlídné i ke starým lidem. V době nemoci pak bude očekávat dostupnou zdravotní péči, pohodlné bydlení a dopravu přizpůsobenou potřebám starých lidí. S kvalitou života ve stáří je úzce spjat také pocit autonomie. Co tento pojem znamená a jaká váha je mu v současné společnosti přikládána, popíšu v další části.

3.6 Autonomie ve stáří

Autonomie může být nahlížena z mnoha perspektiv (filozofická, sociologická, psychologická) a je používána v poměrně značné šíři významů. Fakt, který různé pohledy spojuje, je uznání autonomie jako podstatného rysu a žádoucí kvality života. Autonomii lze považovat za relativní samostatnost jedinců vzhledem k sociálnímu okolí, jejich schopnost, vůli a možnost vést v daném prostředí život podle vlastních pravidel, rozhodovat o něm a kontrolovat jej (Sýkorová 2005, s. 74–75). Pro seniora je

autonomie zdrojem sebevědomí, sebeúcty, pocitu důležitosti, užitečnosti. Staří lidé nechtějí být (pokud to není nezbytně nutné) předmětem péče někoho jiného. Naopak, chtějí svému okolí být prospěšní a účastnit se života, jako všichni ostatní. Znovu použiji myšlenky Jiřiny Šiklové. Ústy hlavní hrdinky své knihy sděluje: „Starý člověk potřebuje mít neustále nějaké podněty zvenčí, potřebuje mít o něco starost, na něco se připravovat, mít povinnosti, na něž stačí a z jejichž splnění má radost a pocit uspokojení“ (Šiklová 2003, s. 159).

Senioři sami interpretují svoji autonomii dle Sýkorové jako **soběstačnost fyzickou a finanční** a dále jako **volnost, svobodu a osobní odpovědnost**. Odpovědi na otázky týkající se soběstačnosti byly získány od seniorů, kteří se zúčastnili výzkumu v rámci Moravskoslezské studie⁵. Finanční soběstačnost si většina představuje jako schopnost vyjít s penězi, nebýt nuceni si půjčovat od druhých, nemuset se tak cítit dlužní a komplikovat život druhým. Spojují ji naopak s možností obdarovat druhé. Fyzická soběstačnost pak znamená být schopen či umět postarat se o sebe a domácnost sám, nepotřebovat druhé, resp. nebýt na ně odkázán, nemuset žádat druhé o pomoc, doprošovat se, nezatěžovat druhé. Svobodu a volnost ztotožňují se svobodou rozhodování, svobodou názoru. Osobní odpovědnost je seniory dávana do souvislosti s pocitem, že sami za vše odpovídají. Soběstačnost je pojímána na straně jedné jako kompetence ve vztahu k sobě samému a na straně druhé ve vztahu k druhým. Kompetence vůči sobě samému je vyjádřena pocitem: „já umím, jsem schopen či schopna zvládnout každodenní činnosti a hospodařit“, což představuje čest, radost, hrdost. Ve vztahu k druhým kompetenci vyjadřují jako: „mohu se pochlubit, že jsem soběstačný, soběstačná“ (Sýkorová 2008, s. 90–91). Zřejmě však půjde o vzájemné spojení výše uvedených dimenzí.

Jak vyplývá z předchozích kapitol, stává se stáří stále častěji objektem zkoumání vědců. Pojmy aktivní stáří, kvalita života a autonomie ve stáří se pomalu a jistě dostávají do povědomí společnosti. Nejsou pouhými proklamacemi, ale stávají se reálným programem. Pozitivní náhled současné společnosti na stárnutí a stáří, je však doprovázen i negativními jevy. K nim bezesporu patří i diskriminace věkem – aegismus. Že se jedná o jev prokazatelně existující, krátce popíšu v následující části.

⁵ Moravskoslezská studie je výzkumný projekt, v jehož rámci byla provedena studie Senioři 2002. Studie se zabývala zkoumáním různých aspektů zvládnání stáří (Sýkorová 2008).

3.7 Ageismus

V ageismu vidí Vidovičová nosné téma problematizace vyššího věku v současných moderních společnostech. Jednou z možných definic je jeho chápání jako ideologie založené na sdíleném přesvědčení o kvalitativní nerovnosti jednotlivých fází lidského života. Ta je manifestovaná prostřednictvím procesu systematické, symbolické i reálné stereotypizace a diskriminace osob a skupin na základě jejich chronologického věku a/nebo na jejich příslušnosti k určité kohortě/generaci. Jedná se o určitou novou formu nerovnosti a nesnášenlivosti. Poprvé se pojem ageismus objevuje v USA na konci šedesátých let 20. století. Zahrnuje širokou škálu procesů a akcí na rovině individuální i strukturální. To je zřejmě důvodem, proč dosud, jak uvádí Vidovičová, nebylo dosaženo jedné konsenzuální definice (Vidovičová 2008, s. 109–116). Pro dosažení stavu rovnováhy i v chápání a přijímání věku jako přirozeného a respektovaného jevu, je nutno hledat zdroje diskriminace věkem. Vidovičová je vidí v následujících skutečnostech:

Demografie – prostý fakt, že starých lidí je hodně a stále jich přibývá, může vyvolat negativní reakci společnosti

Věkové a strukturální nesoulady – například disproporce mezi tím, jak starý člověk vypadá a jak se chová (biologicky starý, ale psychicky mladý)

Věkový/generační konflikt – je přítomen v nějaké podobě v každé společnosti. Projevy varíjí od verbálních argumentací po projevy násilného chování

Věková segregace – reálné či symbolické oddělení věkových skupin ve společnosti

Historická změna statusu stáří – v tradiční společnosti byla autorita stáří vysoká (uznávány hodnoty jako zkušenost, moudrost stáří, kontrola nad zdroji, vědomosti, vliv v komunitě). Transformací společnosti v moderní stáří lidé ztrácejí jak status, tak ekonomickou moc

„Nevhodná“ paradigmatu stáří – stáří není prezentováno jako něco přirozeného a normálního. Má špatný image ve společnosti, nízkou prestiž, jeho představitelé jsou ostrakizováni

Jazyk, média a populární kultura - způsob, jakým se o stáří hovoří na veřejnosti, jak je prezentováno v médiích (Vidovičová 2008, s. 127–139).

K tomu, aby se senioři necítili být vyloučeni ze společnosti a diskriminováni věkem a aby pojmy aktivní stáří, dobré stáří či autonomie ve stáří nezůstaly jen prázdným obalem bez obsahu, je třeba kromě celospolečenského snažení též skutečně aktivního

přístupu seniorů. Pokud pohlédneme na statistiky počtu studentů Univerzit třetího věku, rázem vidíme, že seniorů, kteří touží po tom naplnit svůj čas studiem, stále přibývá. Přibývá jich dokonce takovým tempem, že kurzy, které vysoké školy každoročně otevírají, jsou zaplněny vzápětí poté, co jsou veřejnosti nabídnuty. Je možno to považovat za příslib, že senioři reflektují nabídku škol. Koncept aktivního stáří může nabývat konkrétní podoby se skutečným obsahem. Jaká je historie, současnost Univerzit třetího věku popíšu v další kapitole.

4 Univerzity třetího věku

4.1 Historie a cíle U3V

Univerzity třetího věku (U3V) se v posledních letech těší stále větší popularitě. Příčinou je mimo jiné i skutečnost, že přibývá starých lidí, kteří se v relativně dobré kondici dožívají vysokého věku a cítí se tak zdatní a plní energie, že touží načerpat ještě nové informace, chtějí držet krok s dobou. Nechtějí zaostát ve svých dovednostech za mladými. To vše jim nabízí i univerzita třetího věku. Univerzita třetího věku je dle definice pedagogického slovníku specifickou formou vzdělávání dospělých, určenou pro vzdělávání seniorů. Je realizována jako cykly přednášek nebo jako ucelené studium (i několikasemestrové) v různých oborech humanitních, společenských a přírodních. Vyučují vysokoškolští a jiní odborníci. Neposkytuje akademické tituly, vzdělání je zde hlavně prostředkem aktivního naplnění života (Průcha, Walterová, Mareš 2001, s. 265). Základní cíle U3V by bylo možno charakterizovat takto:

- Zprostředkovat seniorům poznatky současné vědy
- Ulehčit jim orientaci v současné rychle se měnící společnosti
- Podpořit mezigenerační setkávání

Všechny uvedené cíle by se tak daly shrnout následovně: naplnit právo seniorů na vzdělávání, dát jim možnost setkávat se lidmi věkově blízkými, rozvíjet svoji osobnost a prostřednictvím studia jim pomoci začlenit se do života. Žít spokojené, aktivní stáří.

Z webových stránek Asociace univerzit třetího věku je možno zjistit, že jejich historie je více než dvacetiletá. Skutečnost, že společnost stárne a mění se rychlým tempem, s sebou přinesla mimo jiné i potřebu získávat informace a nové poznatky také ve

vyšším věku. S přechodem z aktivního života do důchodu vyvstávají otázky o zdravém životním stylu, stárnutí, zdravé výživě apod. Na uvedené oblasti také byly zprvu kurzy, které pořádaly univerzity třetího věku, zaměřeny. Rovněž problémy při řešení běžných životních situací, později i snaha porozumět novým technologiím, informační exploze, digitalizace byly těmi impulsy, které vedly postupně k rozšiřování nabídky kurzů pro seniory. Odpovědí na všechny tyto potřeby se stalo založení první univerzity třetího věku v Toulous ve Francii v 70. letech minulého století. Myšlenka aktivizace seniorů pomocí vzdělávání byla tehdy reakcí na studentské bouře, které hrozily střetem generací. Z Francie se pak poměrně rychle myšlenka vzdělání seniorů rozšířila do Švýcarska, Anglie, Německa a dál do celé Evropy.

V našem prostředí byly mezi prvními Karlova univerzita, Univerzita Palackého v Olomouci, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích či plzeňská univerzita. Na jejich půdě se v 80. letech minulého století započalo s organizací kurzů pro seniory. Tehdy, v době totalitního režimu byly voleny takové programy a kurzy, které by byly pokud možno ideologicky co nejméně konfliktní. Hlavní těžiště tak spočívalo v kurzech medicínských. Proto mezi průkopníky U3V byly lékařské fakulty, které zaměřily přednášky pro seniory právě na témata medicínská a přírodovědecká. Později, po roce 1989, se zaměření kurzů přesunulo i do oblasti společenské a technické.

V 90. letech, kdy došlo k navázání kontaktů se zahraničními univerzitami, dochází k velkému rozmachu U3V. Postupně se přidávají i vysoké školy technického zaměření. V současné době je možno konstatovat, že snad u nás neexistuje veřejná vysoká škola, která by tuto formu výuky pro seniory neposkytovala. Specifikem České republiky je, že na rozdíl od jiných evropských zemí je u nás výuka převážně těsně spjata s univerzitami. Je to dáno také tím, že u nás je výuka v U3V realizována jakou součástí programu celoživotního vzdělávání. Na rozdíl o jiných zemí, kde bývají kurzy pro seniory pořádány sice také jako akademie či univerzity třetího věku, s vysokými školami mají mnohdy společný pouze název. U nás toto těsné spojení vyplývá z tradice a vysoké úrovně našeho školství. Vždyť už zakladatel Karlovy univerzity král Karel IV. ve své bule z r. 1348 mluví o tom, zve k prostřenému stolu vědy občany jeho země, kteří lační po plodech této vědy (<http://au3v.vutbr.cz>).

Dalším a věru nezanedbatelným českým specifikem je skutečnost, že komunistický režim mnoha lidem nedovolil studovat vysokou školu. Je známo, že desetitisíce mladých lidí v době totality nemohly studovat díky „hříchům svých rodičů“. Stačilo vlastnit malou živnost a mladý člověk „buržoazního původu“ měl cestu ke studiím navždy uzavřenou. Ono „navždy“ se však po roce 1989 změnilo. Vysoké školy se tak v kurzech U3V začaly plnit lidmi dychtícími po vzdělávání, které jim bylo v mládí

odepřeno. Mohl být tak alespoň částečně zmírněn pocit zmaru, křivdy a nespravedlnosti. Alespoň částečně mohly být tyto mnohdy velké osobní tragedie a křivdy napraveny (<http://au3v.vutbr.cz>).

Činnost Univerzit třetího věku je od roku 1993 v České republice zastřešena Asociací U3V (AU3V). Asociace je občanské sdružení institucí, které nabízejí a provozují vzdělávací aktivity na úrovni vysokoškolského vzdělávání určené občanům České republiky v důchodovém věku. V současné době má 31 aktivních členů (<http://au3v.vutbr.cz>).

4.2 U3V na Masarykově univerzitě

Na Masarykově univerzitě vznikla Univerzita třetího věku jako jedna z forem celoživotního vzdělávání v roce 1990. V prvním ročníku navštěvovalo kurzy pro seniory 500 účastníků. V roce 2008 již to bylo 1600 (<http://www.u3v.muni.cz>). Skutečnost, že kurzy jsou naplněny většinou hned druhý den po otevření nabídky, je důkazem bouřlivého nárůstu zájmu o tuto formu vzdělávání mezi seniory. Zájemci si mohou vybrat mezi přednáškami všeobecného charakteru, tematicky zaměřenými kurzy, počítačovými, pohybovými, relaxačními, jazykovými nebo výtvarnými kurzy. Novinkou je pořádání výtvarného plenéru a terénního archeologického výzkumu. Posluchačům je k dispozici počítačová a jazyková studovna a knihovna. Samozřejmostí je bezbariérový přístup do těchto prostor a přítomnost asistenta. V roce 2010 je také realizován cyklus mimořádných přednášek. Posluchačům U3V přednášejí emeritní rektori a další významné osobnosti. Přednášky se týkají témat vysoce společensky a odborně aktuálních. Doplňují tak nabídku základních programů Univerzit třetího věku pořádaných brněnskými vysokými školami (<http://www.u3v.muni.cz>). Základní kurz je ukončen slavnostní promocí, která se stává velmi důstojným završením období, ve kterém senioři pravidelně navštěvují přednášky. Univerzita této události přikládá velký význam a promoce se stává slavnostní událostí s účastí čelných představitelů univerzity. Aula, ve které se odehrává, bývá do posledního místa zaplněna rodinnými příslušníky a přáteli absolventů.

Aby se snaha vzdělávacích institucí setkávala s příznivou odezvou u těch, pro které jsou aktivity určeny, je třeba znát potřeby seniorů. Není účelné zaměřovat nabídku kurzů na oblasti, o jejichž zajímavosti či aktuálnosti jsou přesvědčení organizátoři, nikoliv však senioři, kterým je určena. Jejich zájmy a potřeby se mohou v mnohém lišit od toho, co zajímá mladší generaci. Následující část práce poskytne informace o tom,

co vlastně je možno si představit pod pojmem vzdělávací potřeby. Nejprve pojednám o vzdělávacích potřebách obecně a dále se zaměřím na specifické potřeby seniorů.

5 Vzdělávací potřeby seniorů

5.1 Vymezení pojmu vzdělávací potřeby

Pro uvedení do problematiky vzdělávacích potřeb se jeví jako výstižné Mužíkovo pojetí. Zdůrazňuje, že potřeba poznání je jednou z hlavních lidských potřeb. Na jejím základě se získává již v dětství mimořádně bohatá a mnohostranná struktura informací, vytváří se „zásoba“ lidských představ. Vlastní potřeba poznání se postupem let dále rozvíjí. Jakákoliv potřeba, která je vnitřním zdrojem potenciaální aktivity, se realizuje jen konkrétní situací, jen při „setkání“ s předmětem vedoucím k jejímu uspokojení. Tímto předmětem, jsou určité vědomosti. Vědomosti považuje Mužík za nástroj nebo prostředek řešení nejrůznějších problémů a úkolů, s nimiž se člověk v životě setkává (Mužík 2004, s. 17). Další charakteristiku vzdělávacích potřeb nabízí Bartoňková, když uvádí, že vzdělávací potřeby vznikají jako hypotetický stav (uvědomovaný nebo neuvědomovaný), kdy jedinci chybí znalosti nebo dovednosti, které mají význam pro jeho další existenci, zachování psychických (i fyzických) nebo společenských funkcí. Vznikají z tendence jednotlivce dosáhnout rovnováhy mezi svými možnostmi a možným sociálním a pracovním uplatněním. (Bartoňková 2008, s. 19). Dalo by se shrnout, že jedná o disproporce mezi tím, co jedinec umí a tím, co by potřeboval umět. Disproporce může být na jedné straně pocíťována jedincem (dimenze subjektivní) a na straně druhé může být vyvolána požadavkem zaměstnavatele.

V souvislosti s cílem práce se zaměřím na dimenzi subjektivní, která se týká stavu pocíťovaného jedincem. Potřeba identifikovaná zaměstnavatelem nebude ve věkové kategorii, na kterou je moje práce zaměřena zřejmě významná. I když jsem ve třetí kapitole uvedla, že v budoucnu bude díky stárnutí populace pravděpodobně stoupat počet zaměstnaných seniorů, nyní se na tuto situaci spíše teprve připravujeme. Zvláště v době ekonomické krize, ve které se v současnosti nacházíme, se nedá předpokládat masivní zaměstnávání lidí v důchodovém věku. Proto se pro účely své práce zaměřím na specifické vzdělávací potřeby seniorů.

5.2 Vzdělávací potřeby seniorů

Senioři jsou specifickou skupinou, na kterou není dost dobře možné vztáhnout zobecněnou definici vzdělávacích potřeb. Jak již bylo řečeno, u seniorů se zatím nepředpokládá masové zapojení do pracovního procesu. Jejich vzdělávací potřeby se nebudou ve většině případů týkat pracovní kariéry. S největší pravděpodobností se budeme pohybovat v oblasti sociálních kontaktů a participace na současném společenském životě. Jedním ze způsobů účasti na životě společnosti je i vzdělávání. Senioři svojí účastí na vzdělávání mohou získat nové sociální kontakty. Dalším neméně důležitým efektem je získání znalostí, které potřebují k tomu, aby se necítili vyloučení ze společnosti.

Edukační práce se seniory je zaměřena především na saturaci následujících potřeb:

Nezávislost – především v přístupu ke vzdělání a službám

Participace – možnost zapojení do procesu rozhodování, předávání vlastních poznatků, zakládání spolků a sdružení

Seberealizace – plný rozvoj potenciálu, přístup ke vzdělávacím, kulturním, duchovním a rekreačním zdrojům

Důstojnost – problémy vykořisťování a zneužívání, slušné zacházení

Péče – přístup ke zdravotnickým sociálním a právním službám, systém ústavní péče (Šerák 2008, s. 9).

Senioři si účastí na vzdělávacích aktivitách saturují ty potřeby, které pocítují jako naléhavé. Obecně platí a vyplývá to i z výzkumů, že jedinci, kteří se vzdělávali již dříve, vyhledávají vzdělávací aktivity i v pozdějším (seniorském) věku, kdy na ně mají relativně dost času. Někteří díky vzdělávání udržují a navazují nové sociální kontakty. Někteří se snaží držet krok s dobou a nezaostat ve znalostech a dovednostech, které jsou potřebné k orientaci v současném uspěchaném, mnohdy překotně pádícím běhu života. Nejčastěji však půjde zřejmě o kombinaci několika výše zmíněných motivů, které přivádějí seniory zpět do poslucháren. Jaké jsou vzdělávací potřeby účastníků kurzů U3V na Masarykově univerzitě se ověřím v praktické části své práce.

Praktická část

Cílem mé práce bylo získat informace o tom, jaké jsou vzdělávací potřeby účastníků kurzů Univerzity třetího věku na Masarykově univerzitě. Zaměřila jsem se na otázky související se vzdělávacími potřebami. Zajímalo mne, s jakými očekávání přicházejí do kurzů a zda jsou tato naplněna. Jednou z důležitých částí mé práce byla identifikace skupiny seniorů (účastníků kurzů U3V), která z různých důvodů nemohla studovat vysokou školu v mládí. Neméně důležitou součástí provedené sondy bylo zjištění, zda nabídka kurzů jejich účastníkům vyhovuje, případně jaká jiná témata by případně uvítali.

Svoji sondu jsem zaměřila na ověření hypotézy, že mnozí z těch, kteří nyní usedají do poslucháren vysokých škol, patří ke skupině, která nemohla z různých důvodů studovat vysokou školu v mládí. V dotazníku jsem ověřovala existenci 6 oblastí blokad studia. Jedná se bariéru sociální, rodinnou, finanční, geografickou, zdravotní a politickou. Vzhledem k možnostem a rozsahu této práce jsem se zaměřila pouze na blokádu studia z politických důvodů. Rozhovory se seniory jsem zjišťovala, jakým způsobem je existence politické blokády postihla a do jaké míry ovlivnila jejich osudy. Dalším cílem bylo potvrdit či vyvrátit hypotézu, že senioři vstupují do kurzů U3V proto, aby získali nové poznatky. Kromě této pohnutky se nabízí množství dalších, například hledání sociálního kontaktu nebo únik od stereotypu.

Praktická část začíná metodologií výzkumu, pomocí níž stanovím pracovní hypotézy. **Hypotézu č. 2: Lidé, kteří navštěvují kurz U3V, hledají nové poznatky,** potvrdím či vyvrátím vyhodnocením dotazníku. **Hypotézu č. 1: Lidé, kteří navštěvují kurzy U3V, si takto kompenzují „handicap“ z mládí** ověřuji pomocí rozhovorů uskutečněných s těmi senioři, kteří projevili ochotu k další spolupráci. Část věnovaná konkrétním osudům těch, kteří až v pokročilém věku do důsledku naplňují svoji potřebu vzdělávat se, obsahuje úryvky z rozhovorů, ve kterých sdělují svoje zkušenosti. Jedná se o výpovědi seniorů, kteří v dotazníku uvedli, že nemohli studovat z politických důvodů (v 50. letech minulého století a v období normalizace). Jejich výpovědi jsou rozděleny do několika okruhů. Skutečnost, že nemohli studovat vysokou školu z politických důvodů je možno nahlížet z několika pohledů. Jedním z nich může být, jak režim zdůvodnil zamítnutí jejich studia. Dalším aspektem je, jak se vyrovnávali s křivdou na nich napáchanou (zda je to naopak neposílilo v touze po vzdělání, nebo zatrpkli a nesou si

s sebou onen úděl po celý život). Zda se jejich pohnutý osud promítl dále do osudu jejich potomků – zda i oni případně měli potíže s tím dostat se na vysokou školu. Zajímalo mne také, zda respondenti pociťují stáří jako pozitivní etapu svého života.

6 Metodologie výzkumu

6.1 Stanovení výchozí hypotézy

Lidé, kteří nemohli studovat VŠ v mládí, jsou častějšími zájemci o kurzy U3V. Tedy jinak řečeno skutečnost, že jedinec nemohl v mládí studovat vysokou školu, je zásadním faktorem ovlivňujícím zájem o studium U3V.

Rozbor hypotézy: účelem bylo zjistit, jestli mezi studenty U3V jsou lidé, kteří v mládí díky politickým, finančním, geografickým či jiným důvodům, nemohli studovat vysokou školu. A pokud ano, zda si tento nedostatek vynahrazují v seniorském věku

6.2 Stanovení proměnných a indikátorů

Závisle proměnná (důsledek): zájem o kurzy U3V

Nezávisle proměnná (příčina): nemožnost studovat v mládí

Indikátory pro závisle proměnnou, tedy zájem kurzy U3V:

Snaha získat nové informace

Snaha navázat nové kontakty

Snaha dosáhnout vzdělání, které bylo dříve odepřeno

Snaha držet krok s dobou

Indikátory pro nezávisle proměnnou, tedy nemožnost studovat v mládí:

Nemožnost studovat z politických důvodů

Nemožnost studovat ze sociálních důvodů

Nemožnost studovat z geografických důvodů

V rámci redukce počtu indikátorů zvolím ke každé proměnné pouze 2 indikátory:

Závisle proměnná:

- Snaha dosáhnout vzdělání, které neuskutečnili v mládí
- Snaha získat nové poznatky

Nezávisle proměnná:

- Nemožnost studovat z politických důvodů
- Nemožnost studovat z důvodů sociálních

6.3 Stanovení pracovních hypotéz

Na základě redukce indikátorů lze stanovit **pracovní hypotézy (PH):**

PH1: Lidé, kteří navštěvují kurzy U3V, si takto kompenzují „handicap“ z mládí

PH2: Lidé, kteří navštěvují kurz U3V, hledají nové poznatky

6.4 Operacionalizace

Pracovní hypotézu 1 budu zjišťovat otázkami č. 1. a 2.:

Otázka č. 1: Jaké je Vaše nejvyšší dosažené vzdělání?

Otázka č. 2: Jaký byl hlavní důvod, který Vám zabránil ve studiu vysoké školy?

Pracovní hypotézu 2 budu zjišťovat otázkami č. 3.až 9.

Otázka č. 3: Co jste od U3V očekávali?

Otázka č. 4: Co z toho se Vám nejvíc naplnilo?

Otázka č. 5: Jak jste spokojen/a s obsahovým zaměřením přednášek?

Otázka č. 6: Pokud v nabídce přednášek něco postrádáte, napište prosím, jaké téma by vám vyhovovalo.

Otázka č. 7: Jak jste spokojen/a s nabídkou doplňkových kurzů?

Otázka č. 8: Pokud v nabídce doplňkových kurzů něco postrádáte, napište prosím, co byste uvítal/a.

Otázka č. 9: Stýkáte se s některými spolužáky i mimo přednášky?

6.5 Rozhodnutí o populaci a vzorku

V rámci tohoto šetření byl osloven poslední ročník základního kurzu U3V Masarykovy univerzity. Tedy senioři, které čeká promoce. Do posledního ročníku je přihlášeno 148 seniorů.

6.6 Technika sběru dat

Ke sběru dat jsem použila dotazník, který jsem rozdala na začátku přednášky. Respondenti byli požádáni, aby dotazník vyplnili o přestávce nebo si jej odnesli domů a přinesli vyplněný na přednášku příští. Snahou bylo, aby většina odevzdala dotazník hned a minimum si jej odnášelo domů. Vzhledem k tomu, jak zodpovědně senioři přistupují k výuce, předpokládala jsem poměrně vysokou návratnost dotazníků. To bylo zajištěno také předvýzkumem, který byl proveden na předcházející přednášce.

6.7 Předvýzkum

V rámci tohoto šetření jsem provedla také předvýzkum. Spočíval v tom, že jsem po domluvě s koordinátorkou kurzu U3V navštívila jednu z přednášek. Na ní jsem informovala o svém záměru provést dotazníkové šetření. Na příští přednášku přinesu dotazníky a požádám o jejich vyplnění. Takto jsem se pokusila vyhnout problému s případnou nízkou návratností dotazníku.

7 Výsledky dotazníkového šetření

Dotazníkové šetření jsem provedla v posledním ročníku základního kurzu U3V Masarykovy univerzity. Poslední ročník jsme zvolila záměrně. Předpokládala jsem, že budou schopni v závěru studia objektivně posoudit jeho význam. Základní kurz je zaměřen na obecná témata. Přednášky se týkají společenských, přírodovědných, právních, ekonomických a zdravotních témat. Díky ochotné spolupráci odboru U3V MU jsem mohla navštívit jednu z přednášek a rozdat zájemcům dotazníky. Potěšující bylo, že téměř všichni ochotně dotazník přijali. Většina ho vyplnila ještě během přednášky. Tuto skutečnost připisuji také tomu, že jsem provedla předvýzkum. Díky tomu, že jsem seniory s předstihem seznámila s úmyslem provádět dotazníkové šetření právě v jejich studijní skupině, byli na moji návštěvu připraveni. Našlo se i několik, kteří dotazník

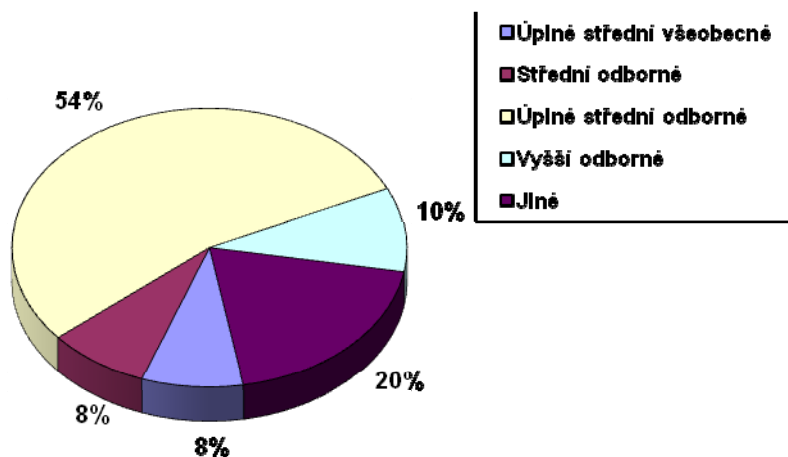
odmítli přijmout. Celkem odmítlo dotazník 15 lidí. Odmítnutí připisují skutečnosti, kterou potvrdila referentka U3V. V poslední době byli účastníci kurzu doslova zahlceni dotazníky nejrůznějšího typu. Zvýšení zájem o názory seniorů se pak zřejmě mohl promítnout do jejich chuti ke spolupráci. Přesto mohu konstatovat, že většina s potěšením přijala skutečnost, že svoje názory mohou někomu sdělit. Celkem je do kurzu přihlášeno 148 seniorů. Na přednášku věnovanou systému správního práva v České republice se dne 12. 2. 2010 dostavilo 125 posluchačů. Rozdáno bylo 115 dotazníků. Zpět se vrátilo 72 dotazníků, 10 seniorů nechtělo dotazník vyplnit vůbec.

Dotazník obsahoval devět otázek. U šesti z nich byly nabízeny možnosti odpovědí, tři vyžadovaly slovní odpověď.

V následující části předkládám vyhodnocení dotazníku.

Otázka č. 1: Jaké je Vaše nejvyšší dosažené vzdělání?

Otázka	Počet odpovědí
Úplné střední všeobecné	6
Střední odborné	6
Úplné střední odborné	39
Vyšší odborné	7
Jiné	14
celkem	72



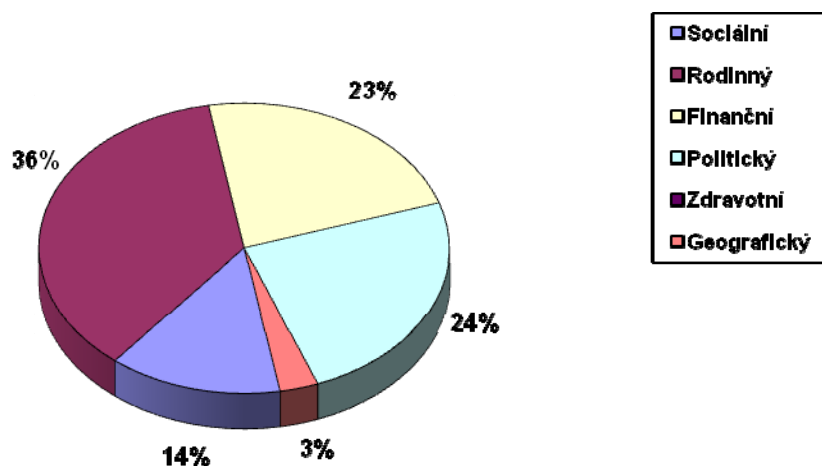
Graf č. 1

Odpovědi na první otázku dávají obraz o stupni dosaženého vzdělání mezi účastníky kurzu. Převažují ti, kteří uvedli úplné střední odborné (39). Úplného středního všeobecného a středního odborného dosáhlo 6, vyššího odborného 7 respondentů. 14

označilo možnost poslední – tedy jiné vzdělání. Tito většinou do dotazníku sami doplnili, že se v jejich případě jedná o vysokoškolské studium.

Otázka č. 2: Jaký byl hlavní důvod, který Vám zabránil ve studiu vysoké školy?

Otázka	Počet odpovědí
Sociální	9
Rodinný	24
Finanční	15
Politický	16
Zdravotní	0
Geografický	2
Celkem	80

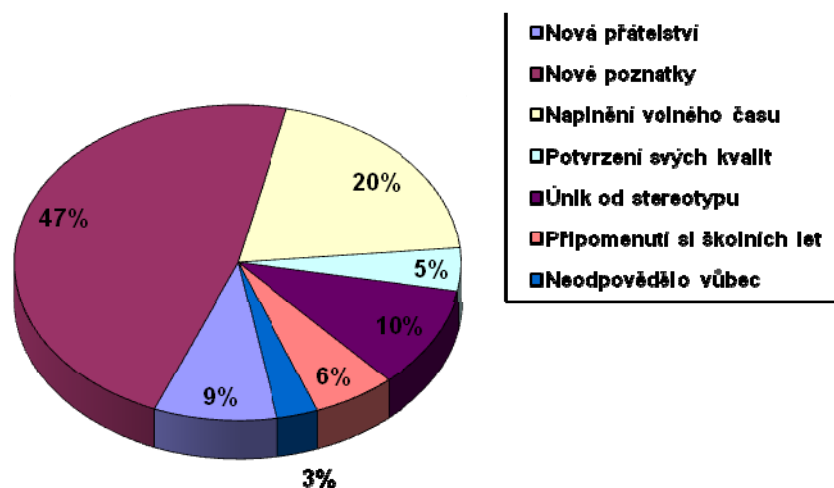


Graf č. 2

Celkový součet všech odpovědí (80) je vyšší, než počet rozdaných dotazníků. Je to dáno tím, že někteří respondenti vybrali více, než jednu odpověď, přestože v pokynech pro vyplnění, bylo uvedeno, že mají vybrat jednu z možností. Pravděpodobně bylo pro některé obtížné jednoznačně identifikovat pouze jeden důvod, proč nestudovali vysokou školu. Jednalo se například o kombinaci rodinných a finančních nebo rodinných a sociálních důvodů. Z odpovědí se dá usuzovat, že bylo těžké důsledně tyto kategorie oddělit. Při vyhodnocení jsem započítávala všechny odpovědi a proto celkový počet získaných odpovědí je vyšší, než celkový počet respondentů.

Otázka č. 3: Co jste od U3V očekával/a?

Otázka	Počet odpovědí
Nová přátelství	12
Nové poznatky	64
Naplnění volného času	27
Potvrzení svých kvalit	6
Únik od stereotypu	14
Připomenutí si školních let	8
Neodpovědělo vůbec	4
Celkem	135



Graf č. 3

Také u otázky č. 3 jsem se setkala s tím, že respondenti označili více, než jen jednu možnou odpověď. Důvodem může být fakt, že dotazovaní nedokázali posoudit, které z uvedených očekávání převažovalo před započítáním jejich studia v U3V. Většina (64) kromě jiných uvedla jako důvod pro zahájení studia v U3V touhu po nových poznatcích. Další, poměrně velkou skupinu tvořili ti, kteří očekávali naplnění volného času (27). S jistým překvapením konstatuji, že jen 12 seniorů očekávalo nová přátelství. V neformálních rozhovorech, které jsem s některými z nich posléze uskutečnila, dotazovaní potvrdili, že skutečně primární pro ně bylo získat nové znalosti. Nebrání se novým kontaktům. Mají však za celý život vytvořeny natolik silné vazby mimo U3V (rodina, přátelé), že navázání nových přátelství prostřednictvím studia

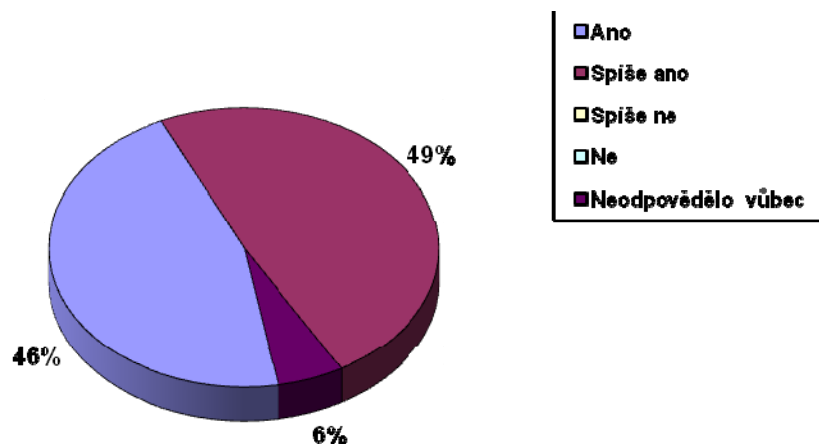
považují za příjemnou, ne však nezbytně nutnou nadstavbu. Závěrem je možno shrnout, že nové poznatky jsou tím, co senioři nejvíce očekávali. Byla potvrzena hypotéza č. 2 – lidé, kteří navštěvují kurz U3V, hledají nové poznatky. Zda bylo jejich očekávání naplněno, dává podrobnější obraz analýza odpovědí na otázku č. 4, která zjišťovala, která z uvedených možností se nejvíce naplnila.

Otázka č. 4: Co z toho se Vám nejvíc naplnilo?

Na tuto otázku byla možná volná odpověď. Ne všichni respondenti vyslovili svůj názor. Celkem jsem získala 37 odpovědí ze 72 možných. Nejvíce respondentů (32) odpovědělo, že se naplnilo očekávání získání nových poznatků. 2 uvedli únik od stereotypu, 1 naplnění volné času. Zbývající 2 senioři uvedli jiné důvody. Jedna z těchto odpovědí dává důraz na radost respondenta z toho, že toho dost ví. Zjištěné údaje korespondují s odpověďmi na předchozí otázku týkající se očekávání, se kterými do kurzu vstupovali. I zde se ukázalo, že nejčastěji respondenti volili odpověď č. 2, tedy, že očekávali nové poznatky. Zdá se, že touha po vědění, po získávání informací převažuje alespoň v této skupině, nad snahou získávat nová přátelství. Pokud na prvním místě uvádějí zájem o nové poznatky, nelze z toho jednoznačně vysoudit závěr, že navázání nových kontaktů pro ně není významné. Z uvedených odpovědí však vyplývá, že pro tuto skupinu účastníků kurzu U3V při rozhodování o tom, zda vstoupit do kurzu mělo větší význam získání nových poznatků.

Otázka č. 5: Jak jste spokojen/a s obsahovým zaměřením přednášek?

Otázka	Počet odpovědí
Ano	33
Spíše ano	35
Spíše ne	0
Ne	0
Neodpovědělo vůbec	4
Celkem	72



Graf č. 4

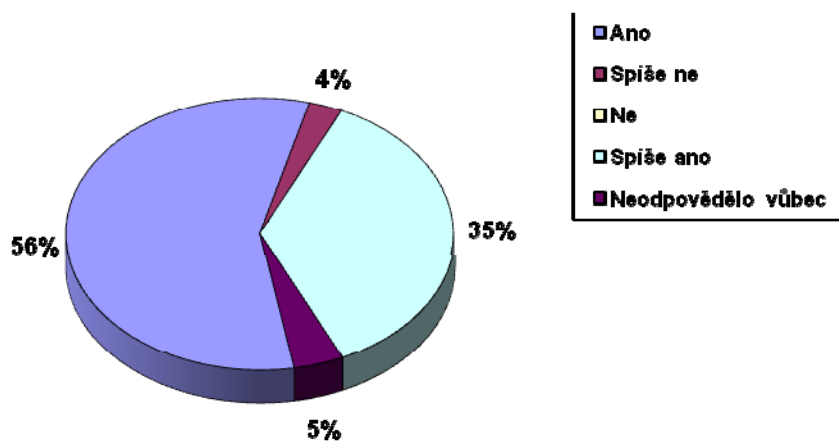
Z odpovědí na otázku č. 5 je možno získat potěšující zprávu pro organizátory kurzů U3V na Masarykově univerzitě. Ze 72 respondentů 33 odpovědělo, že jsou spokojeni s obsahovým zaměřením kurzů, 35 odpovědělo spíše ano. Možnost spíše ne neoznačil nikdo, 4 senioři neodpověděli vůbec.

Otázka č. 6: Pokud v nabídce něco postrádáte, napište prosím, jaké téma by Vám vyhovovalo.

Otázka č. 6 umožňovala volnou odpověď. Znovu nevyužili možnosti odpovědět všichni. Celkem se touto otázkou zabývalo 27 seniorů. Z jejich odpovědí vyplývá následující: nejvíce (14 respondentů) by uvítalo více témat o historii naší i evropské, o literatuře či kultuře. 9 respondentů by dalo přednost přednáškám z oblasti zdravotnictví – zdravá výživa, léčivé byliny, psychologie, léčebné metody. 4 respondenti projeví zájem o více témat právních, hospodářských a sociálních. Ostatní buď na tuto otázku neodpověděli vůbec, nebo napsali, že jsou spokojeni se současnou nabídkou.

Otázka č. 7: Jak jste spokojen/a s nabídkou doplňkových kurzů?

Otázka	Počet odpovědí
Ano	41
Spíše ano	26
Spíše ne	2
Ne	0
Neodpovědělo vůbec	3
Celkem	72



Graf č. 5

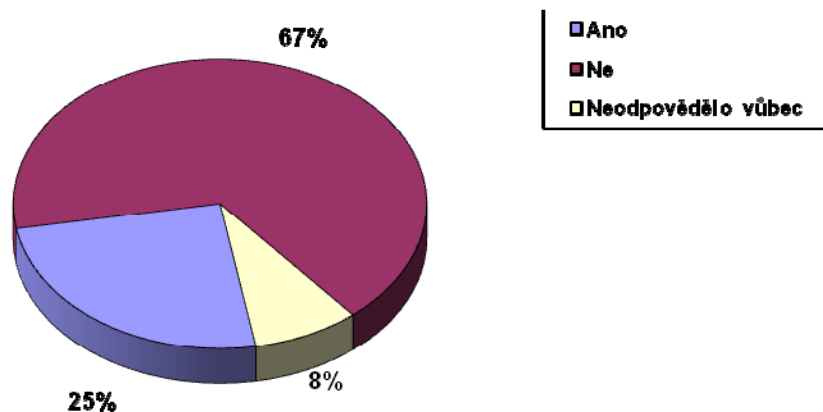
I odpovědi na otázku č. 7 mohou být dobrou vizitkou pro organizátory kurzů. 41 odpovědí bylo kladných, spíše ano označilo 26 odpovídajících. Jen 2 napsali, že spíše nejsou spokojeni a 3 neodpověděli vůbec. Je možno konstatovat, že většina je s nabídkou doplňkových kurzů spokojena. Není jistě bez zajímavosti doplnit tuto část o informaci, že v době, kdy jsem prováděla dotazníkové šetření, probíhala v prostorách Fakulty informatiky Masarykovy univerzity (zde se koná většina přednášek U3V) výstava výtvarných děl a fotografií seniorů, kteří se zúčastnili výtvarného plenéru. Kurz byl nabízen jako jedna z doplňkových aktivit v Telči. Výstava vzbudila velký zájem a fotografie i obrazy, jejichž autory jsou účastníci kurzu U3V, zaujaly mnoho návštěvníků.

Otázka č. 8: Pokud v nabídce doplňkových kurzů něco postrádáte, napište prosím, co byste uvítala/a.

Opět se opakovala zkušenost z předchozích otázek, které dávaly možnost vepsat volnou odpověď. Odpovědělo minimum respondentů. Přesto se našlo několik zajímavých odpovědí. Jedna paní projevila zájem o studium koránu, protože její zeť je muslim. Další vyjádřila nespokojenost s tím, že doplňkových kurzů je čím dál méně. Další (nutno dodat, že jediná) by ráda studovala francouzštinu. Kurz se však pro malý zájem nenaplnil.

Otázka č. 9: Stýkáte se s některými spolužáky i mimo přednášky?

Otázka	Počet odpovědí
Ano	18
Ne	48
Neodpovědělo vůbec	6
celkem	72



Graf č. 6

Z odpovědí na otázku č. 9 vyplývá, že pouze menší část respondentů se stýká i mimo přednášky. Většina kontakt mimo přednášky nevyhledává. Výsledek vyhodnocení otázky č. 9 tak přímo koresponduje s odpověďmi na otázku č. 3., kterou jsem zjišťovala očekávání, se kterými do kurzu U3V vstupovali. To, že primárně nehledali nová přátelství je možno dát do souvislosti se skutečností, že většina z nich se nestýká mimo přednášky.

Závěrečná otázka se týkala ochoty spolupracovat na dalším šetření. Jak jsem uvedla v úvodu praktické části, jeho cílem bylo ověřit také hypotézu, že kurzy U3V navštěvují i lidé, kteří nemohli v 50. letech a po roce 1968 studovat a kompenzují si tak handicap z mládí. Ochotu k další spolupráci vyjádřilo 11 seniorů. Jsou to ve valné většině lidé, kterým zabránily ve studiu na vysoké škole sociální, politické, rodinné nebo finanční důvody. V souladu s cílem práce (ověření politické bariéry v přístupu ke vzdělání), jsem se soustředila na respondenty, kteří uvedli, že nemohli studovat právě z tohoto důvodu. Jejich výpovědi jsem získala pomocí metody rozhovorů a analýzou primárních dokumentů (e–mailová korespondence)

Lidé, kterým politický diktát překazil plány na studium, jejichž ambice byly pošlapány zvůli nekompetentních, teď v důchodovém věku konečně usedají do vysokoškolských poslucháren a jsou nadšeni tím, že se tohoto okamžiku dožili. Stále lační po vzdělání, byť ho již většinou nemohou uplatnit ve své kariéře.

Považuji za přínosné na tomto místě alespoň stručně popsat situaci, ve které se nacházeli mladí lidé, kteří se chystali na studia v 50. letech minulého století a v období po roce 1968. Tato období mnoho z nich prožívalo s pocitem zmaru a nenaplněných ambicí. Mnozí z nich nemohli studovat, někteří byli vyloučeni z vysokých škol⁶. Rodiče některých z nich byli odsouzeni po roce 1948 ve vykonstruovaných procesech a uvězněni. Léta normalizace zase znamenala pro mnohé konec nadějí, které byly spojovány s obdobným vrcholícím v období Pražského jara. Tyto skutečnosti jsou jistě dostatečně známy a často mediálně prezentovány. Jaké jsou však osobní zkušenosti těch, kteří v tomto období své mládí prožívali? Jedním z úkolů mé práce bylo ověřit, zda mezi účastníky kurzů U3V existují jedinci, kteří byli touto situací postiženi a zaznamenat jejich výpovědi o událostech, které se odehrávaly na školách padesátých letech a později v období po roce 1968. Díky ochotě seniorů, kteří byli totalitním režimem postiženi, podělit se o svoje zážitky, mohla vzniknout poslední kapitola. V ní se snažím poskytnout alespoň částečný obraz o tom, jakými úskalími museli projít.

⁶ Například v Praze bylo vyloučeno z vysokých škol 7565 studentů, tedy 28% ([www. totalita. cz](http://www.totalita.cz))

8 Sonda

8.1 Padesátá léta

Po roce 1948, kdy se díky „únorovému puči“ dostala v Československu k moci komunistická strana, dochází k destrukci občanské společnosti. „Promyšlená strategie komunistických represí, ve snaze zajistit absolutní moc, musela po odstranění politických konkurentů a všech, kteří disponovali nebo mohli disponovat reálnou mocí – mezi jinými i vojenských a bezpečnostních kádřů, logicky zaútočit na mechanismy občanské společnosti. Ti, kteří si chtěli zajistit monopol na moc a pravdu, museli udeřit na síly, které byly nebo se mohly stát nositeli politicko-duchovní moci: na politické nebo odborové předáky a aktivisty, duchovní, novináře, spisovatele atd.“ (Paczkowski, Bartošek 1999, s. 361). Karel Bartošek v předmluvě ke knize Černá kniha komunismu Zločiny, teror, represe mimo jiné uvádí, že skutečnost, že aritmeticky vyjádřený počet mrtvých obětí v Československu – kolem tří tisíc osob – tvoří ve srovnání s jinými zeměmi jen malé procento z celkového počtu pronásledovaných, nemůže oslabit hrůznost tohoto činu, ani zakrývat celkovou krutost represe. Jak dále stejný autor uvádí, celkový počet obětí komunismu na světě dosahuje hranice jednoho sta milionů mrtvých. To, jak již bylo řečeno, nemůže oslabit pocit křivdy a zmaru těch, kteří byli režimem jakkoliv postiženi. V Československu byla zahájena kolektivizace. Vlastníci půdy a živností byli zbavováni majetku. Rozběhla se kola politických procesů a zavládl strach ze Státní bezpečnosti (Bartošek 1999, s. 11). Dopady na celou společnost byly fatální. Represe postihly i oblast školství. Děti s „buržoazním původem“ či z rodin jinak „nepřátelských“ komunistickému režimu, neměly mnohdy šanci vystudovat ani střední školu. Docházelo k čistkám na vysokých školách.

V únoru 1948 na vysokých školách začaly rozhodovat tzv. Akční výbory Národní fronty. Byly složeny z velké části ze studentů – komunistů. Už v březnu 1948 došlo na Filozofické fakultě UK v Praze k vyloučení tzv. reakčních profesorů a studentů pro jejich aktivity v únoru 1948, tedy zejména pro jejich aktivity a pro postoje k nové moci. Mezi studenty i učiteli zavládl ovzduší strachu. Málokdo by si troufal vystoupit na obranu vyloučených. Tehdejší situaci nejlépe vystihne citace z projevu tehdejšího generálního tajemníka KSČ Rudolfa Slánského: **„Nemilosrdně vyčistíme střední a vysoké školy od reakčních studentů a postaráme se o to, aby převážná část studujících středních a vysokých škol se rekrutovala z dělnických rodin“**. Tímto projevem byla odstartována druhá vlna čistek. Ty byly oficiálně řízeny Ministerstvem

školvství, ale ve skutečnosti byly rozhodujícím orgánem fakultní organizace KSČ. Takzvané studijní prověrky představovaly na dvacet let bezprecedentní zásah do vysokého školství. Zasáhly do osudů mnoha talentovaných lidí této země (<http://www.totalita.cz>).

Jak jsem zmínila v předcházejících řádcích, kromě čistek na vysokých školách, odkud byli vyloučeni studenti i profesori s „buržoazním původem“ nebo byli jinak potencionálně nebezpeční režimu, docházelo i tomu, co avizoval ve svém projevu Slánský (mimořádně i on se jen o několik let později stal obětí politického procesu, ve kterém se komunisté zbavovali konkurentů ve vlastních řadách, a byl v roce 1952 popraven). Úkolem bylo zamezit přístupu ke vzdělání na střední a vysoké školy reakčním studentům. Tak se tedy ani na střední školu nedostali absolventi škol základních, jejichž rodina neprošla sítím hodnocení jako „vhodná“. Většinou v posudku chyběl „dělnický původ“.

8.2 Období normalizace

Po invazi „bratrských vojsk“ v srpnu 1968 nastupuje období normalizace. Nástup normalizace probíhal v několika fázích, podle toho jak postupně ztráceli vliv a moc představitelé tzv. Pražského jara a na jejich místa nastupovali přísluhovači Kremlu. Začíná období čistek. Ti, kteří invazi odmítli, byli pronásledováni. Straníci i nestraníci byli pod dohledem nomenklatury. Čistky probíhaly v několika vlnách, výsledkem byla opět destrukce občanské společnosti. Lidé se bojí mluvit otevřeně na veřejnosti. Vlastní názor, který se odlišoval od oficiálního, mohl takového odvážlivce stát v lepším případě zastavení postupu v zaměstnání, snížení platu či omezení „odborářských“ výhod. Hrozila i ztráta zaměstnání, zákaz výkonu povolání, vyloučení ze studií, šikanování ze strany úřadů, domovní prohlídky a následné uvěznění a nespočet dalších nepříjemností, které si režim vymyslel. Jak uvádí Menci v knize Křižovatky 20. století, dochází k obratu našich dějin do protisměru, společenský život se vrací do padesátých let. Bylo to pociťováno o to bolestněji, že myšlení společnosti tuto fázi již jednou organicky, tj. historicky i politicky, překonalo (Menci 1990, s. 315). Znovu se opakuje situace z 50. let. Studovat nemohou ti, kteří nemají správný původ, ti, kteří nesouhlasí s režimem a nechtějí se smířit s nesvobodou.

Popsat detailně situaci v těchto obdobích, v obou případech pro nás tak tragických, je nad možnosti této práce. Pokusím se však na osudech několika lidí, kteří v současnosti navštěvují kurzy U3V a byli důsledky těchto dějinných událostí nějakým způsobem poškozeni, podat alespoň kusý pohled o tom, jak oni tehdejší realitu prožívali a jakým

způsobem to ovlivnilo jejich osudy. Pro větší přehlednost jsou úryvky z rozhovorů nebo emailové korespondence seřazeny do několika částí. První je zaměřena na to, jaký vliv měl původ a víra. Další část se zabývá osudy těch, jejichž rodiče byli uvězněni. Jak probíhaly čistky na vysokých školách, popíšu v poslední části zabývající se obdobím 50. let. Závěrečná část autentických výpovědí je věnována období normalizace.

8.3 Výpovědi

Jak jsem zmínila, zásadním předpokladem pro studium bylo mít **„správný původ“** a být ateistou. Děti s buržoazním původem nebo ty, které pocházeli z rodin silně věřících nebo soukromě hospodařících v zemědělství, to měli obzvlášť těžké. Znamenalo to v 50. letech minulého století v podstatě nemožnost studia. Většinou se nedalo uvažovat ani o maturitě. Mnohé z těchto dětí byly nepochybně nadány schopností vzdělávat se, přesto nemohly uskutečnit své sny. Chtěly studovat a nakonec byly rády, že se jim podařilo alespoň se vyučit řemeslu. K tomu vybírám z vyprávění pana L. K.: **„...Mojí rodiče byli podnikatelé a to byl důvod, proč mě soudruzi dali cejch buržoazního původu, což prakticky rozhodovalo o budoucím studiu, povolání.“** Přestože pan L. K. měl nepochybně schopnosti k tomu, aby úspěšně vystudoval, režim mu to neumožnil. Stejně tak jako paní H. B., která chtěla studovat kunshistorii nebo medicínu a byla režimem postihnutá za to, že její strýček byl kněz a rodina byla silně věřící. To komunistický režim v rámci likvidace církví v 50. letech u nás, nemilosrdně potíral. Paní H. B. v rozhovoru uvádí: **„...Takže si toho lidí všímali a teď se vědělo, že mamčin bratr je kněz. Takže jsme byli pod drobnohledem docela. No, a tenkrát bychom museli dát potvrzení od Národního výboru, že jsme ateisté. No, tak to bylo proti našemu přesvědčení ze zásady, proti tomu, aby někdo takhle lámal charakter, že.“**

Na otázku, co bylo podle jejího soudu hlavním důvodem pro to, že si nemohla vybrat střední školu, o kterou by měla zájem, ale byla v podstatě přidělena na tu, která jí byla určena, odpovídá paní H. B.: **„...Náboženství a nestranickost.“**

Ti, kteří rozhodovali o osudech mladých lidí, nebrali ohled na jejich schopnosti. Příkladem člověka, kterého postihl podobný osud je pan L. K., který vypráví: **„...ZŠ jsem vyšel v roce 1952 a bylo mi nabídnuto vyučení v oborech horník, hutník a kovář. Můj otec byl dost odvážný a přes nátlak ředitele školy s tímto nesouhlasil a našel mi prostřednictvím dobrého přítele učební obor konzerváře ovoce a zeleniny ve Frutě v Modřicích.“**

Systém výběru a přijetí na střední školu popisuje paní H. B.: **„...Tak zas přišli učitelé a zvali tedy rodiče a říkali, že jediná možnost je jít na odbornou školu. Tam, že**

taková kritéria nejsou. No, jenže tím pádem zase byly pro celé T. (místo bydliště paní H. B.) jenom 2 místa na té škole. No jistě, to bylo všechno limitované. Já jsem říkala, že jsem měla nadání i na šití, že půjdu na švadlenu. Já jsem byla totiž, znáte dítě, který je zklamáný. Tak jsem prostě říkala, já půjdu na švadlenu. No, ono bylo místo na švadlenu v tom okolí T. jen jedno. To byste nevěřila, co to s náma tenkrát dělalo. No, já bych se tam určitě dostala, protože jsem měla dobrý známky.“

Paní H. B. dodává: ***„...Takže si nás učitelé pozvali, ještě se tenkrát dělala závěrečná zkouška na konci deváté třídy. No, a to byla vlastně jakoby vstupenka trochu do nějakých těch škol. Pokud dala škola, kam člověk chodil původně, doporučení. Pak to šlo bez zkoušky. No a tak jsem potom dělala čtyřletou obchodní akademii.“***

Je známo, že již před Únorem 1948 měla KSČ v úmyslu likvidovat veškeré soukromé podnikání. Prostředkem k tomu byla řada pseudolegálních omezování, přísného prověřování plnění daňových povinností a dodržování zákonů. Ještě v roce 1948 byly znárodněny podniky nad 50 zaměstnanců. Proti živnostníkům byla přijímána diskriminační opatření, která znemožňovala podnikání a nepřímo vedla k uzavírání živností. Není jistě bez zajímavosti, že v roce 1948 bylo v českých zemích více než 172 000 živností s téměř 460 000 pracovníky. V roce 1950 bylo již jen 47 500 podniků a necelých 54 000 pracovníků. A počet byl dále redukován ([www. totalita. cz](http://www.totalita.cz)).

Je obdivuhodné, jak se ti, kterým bylo ve studiu zabráněno, nechtěli vzdát svého snu. Snažili se alespoň později při zaměstnání si vzdělání doplňovat a nevzdávali ani pokusy dosáhnout alespoň maturity studiem při zaměstnání. V mnoha případech se to podařilo. Jako příklad uvádím slova pana L. K., který píše: ***„...Přihlásil jsem se po vyučení ke studiu na Vyšší odborné škole konzervářského průmyslu. Otec v té době pracoval již po likvidaci jeho živnosti jako řidič u Stavebních závodů a tak jsem mohl uvádět svůj třídní původ jako dělnický a byl jsem na školu přijat. Po jejím absolvování v roce 1957 jsem se hlásil na VŠ, ale škola mě nedoporučila, protože mě opět přiřili můj původ. Tak jsem se tedy po maturitě vrátil zpět do Fruty, kde jsem do odchodu na vojnu v tomtéž roce zastával funkci mistra v třídně ovoce.“*** Také paní H. B. chtěla studovat alespoň při zaměstnání. Jak její snaha dopadla, vyplývá z následujících řádků: ***„...Pracovala jsem v Keramoprojektu a chtěla jsem při zaměstnání práva. To mi nepovolili. Ale aspoň mi umožnili 2 roky studia v Praze v týdenních cyklech, což bylo tady (ukazuje index). Ono to mělo punc vysoké školy pro ten určitý resort.“*** O tom, jaký význam to pro ni mělo,

říká: „...*To trvalo 2 roky, mě to nepřineslo nic ani platově, ale že jsem doufala, že mi umožní dál ty práva.*“

Součástí budování totalitního státu byla kromě likvidace a unifikace občanské společnosti také snaha stalinistického vedení pomocí **vykonstruovaných procesů** se zbavit kritiků komunistického běsnění. Součástí této strategie byly mimo jiné i nátlakové akce, kdy pracující byli nuceni podepisovat rezoluce odsuzující politické oponenty. Ve společnosti vládla atmosféra strachu a nedůvěry.

Rodiče mnoha z těch, kteří nemohli studovat, byli kromě konfiskace majetku odsouzeni ve vykonstruovaných procesech a uvěznění. To se samozřejmě promítlo i do situace dětí. Znovu cituji ze životního příběhu pan L. K., který, jak jsem uvedla, při zaměstnání vystudoval vyšší odbornou školu. Vzápětí však byl znovu postižen a nekompromisně vrácen tam, kam podle režimu patřil. Pan L. K. popisuje situaci takto: „...*V průběhu vojny byl můj otec ve vykonstruovaném procesu odsouzen na 5 let do vězení a ztrátě poloviny majetku, což mělo opět negativní důsledky. Po návratu z vojny do Fruty jsem byl přeřazen z technické funkce do dělnické. Vykládal jsem vagóny a dělal různé fyzické práce dle potřeby podniku.*“

Součástí procesu likvidace politických oponentů a inteligence, byly v padesátých letech **čistky na vysokých školách**. Při nich byly vyloučeny tisíce studentů jen proto, že projevovaly nesouhlas s nedemokratickými praktikami režimu. Nepřípustné bylo sdružovat se ve spolcích a kroužcích, které mohly být dle režimu pod vlivem „imperialistických chlebovárců“, jak je nazýval Klement Gottwald. Zde je možné uvést na příkladu pana M. P., jak s takovými mladými lidmi režim „zatočil“. Pan M. P., který pocházel z rodiny soukromého podnikatele, byl v roce 1952 studentem Filozofické fakulty brněnské univerzity. Byl také nadšeným milovníkem umění a anglického jazyka. Už během války se sám anglicky učil a po roce 1945 si nenechal ujít jedinou příležitost k tomu, aby si znalosti prohloubil. Takto (jak píše) prožíval rok 1952: „...*Chodili jsme s přáteli do British Institute. Tam jsme se scházeli pravidelně. Nevedli jsme protistátní řeči. Jen jsme prostě byli rádi, že můžeme mluvit anglicky s Angličany, kteří tady tenkrát byli. Až později nás napadlo, že nás asi sledují a že z toho může být malér.*“ Státní bezpečnost důsledně evidovala a sledovala ty, kteří se stýkali s imperialistickými nepřáteli. Pan M. P. dále píše: „...*Druhý den nás všechny sebrali. Neřekli mi, co jsem provedl. Já jsem si nebyl ničeho vědom. Nic jsem neorganizoval, jen jsem tam chodil a scházel se tam s přáteli. To stačilo k tomu, aby mě sebrali. Byl jsem ve vazbě. Nutili mě k přiznání, že jsme organizovali protistátní akce. To ale nebyla pravda. Za týden mě pustili s tím, že nemám*

počítat, že se na školu vrátím. A to také dodrželi. Dostal jsem vyrozumění, že jsem vyloučen ze školy.“

V ***období normalizace***, se odehrávalo něco podobného, jako v padesátých letech. Pan S. K., který vystudoval střední odbornou a školu a pocházel z velmi skromných poměrů, vypráví: ***„...Takže, když se to takhle všechno sešlo, tak ve mně vykryštovala ta povinnost, když už jsem taková výjimečnost, prosím, ta výjimečnost je v tom, že jsem se mohl odčlenit díky rodičům z té rodiny, že tu školu si dodělám resp. vysokou školu si udělám.“*** To, jak pak jeho snaha o studium při zaměstnání, ve kterém zastával jako absolvent průmyslové školy místo vedoucího kontroly dopadla, popisuje v další části rozhovoru. Pan S. K.: ***„...No a později, to už mluvím o roce 68, tak v tom roce 68 jsem byl dušen, abych vstoupil do strany. To jsem neudělal, já jsem nevstoupil do strany, nebyl jsem nikdy členem strany resp. napsali mě do seznamu, se kterými se mělo bavit a okresní výbor to vykládal tak, že jsem se stal kandidátem. Ale já jsem tu průkazku nikdy neměl, ale byl jsem v seznamu osob, které by měly být v té straně.“*** Jak dále vypráví, místo, které zastával, podléhalo prověřování, protože souviselo s výrobou zbraní. Pan S. K. popisuje situaci následovně: ***„...Ted’ nastalo prověřování. A já jsem jediný nebyl tím členem strany a měl jsem s tím problémy. Ale já jsem chtěl na to jít tady ze srdíčka založeného kódu, chtěl jsem studovat vysokou školu. Takže jsem si podal přihlášku.“*** O tom, že přihlásit se na vysokou školu nebylo vůbec jednoduché, podává pan S. K. důkaz vzápětí: ***„...K tomu jsem potřeboval fůru potvrzení.“*** Zde však nepomohlo ani souhlasné vyjádření stranické organizace v jeho závodě. Pan S. K. vybírá z odpovědi právnické fakulty, na kterou se hlásil: ***„...U přihlášky nebylo přiloženo komplexní hodnocení, zejména politické angažovanosti, s důrazem na rok 1968-69, které je právnickou fakultou vyžadováno. Rovněž chybí potvrzení o delší právní praxi, nejméně dvouleté, které je další podmínkou k přijetí na tento druh školy.“*** Jak vidno, rozhodující roli hrála loajálnost k režimu. Pan S. K. se nevzdal a s urputností sobě vlastní (jak jsem uvedla, slíbil si kdysi, že si vysokou školu udělá) se svého snu nevzdával a znovu se pokoušel o přijetí. Jeho snaha byla zprvu korunována úspěchem, později však přišlo vystřízlivění. Citace z dokumentu je víc, než výmluvná: ***„...Na základě přehodnocení Vašeho postoje v roce 1968–69, kdy jste jako člen KSČ po dubnovém zasedání UV KSČ v roce 1969 pro nesouhlas s novým programem KSČ v čele s generálním tajemníkem dr. Gustávem Husákem, vystoupil z řad členů KSČ, ruším původní rozhodnutí povolení Vašeho studia na vysoké škole chemické v Pardubicích.***

Tímto je zamítnuto vaše studium na vysoké škole i pro další období.“ Nutno dodat, že pan S. K. podle jeho vlastních slov v KSČ nikdy nebyl.

V rozhovorech jsem se vždy v závěru soustředila na otázku, zda oslovení senioři cítili v minulosti jako křivdu, že nemohli studovat. Z odpovědí vybírám, co uvádí pani H. B. ***„...No, nejenom v tu chvíli. Ještě dost dlouho. Ale já jsem pak začala cítit uspokojení tak v polovině své pracovní éry, že jsem byla ve svých povoláních vždycky daleko úspěšnější, než ti, kteří jenom směřovali do kanceláře. Že jsem vždycky dělala jako nestranička práci chlapa a vlastně jsem vždycky odcházela, až už jsem dělala za ty straníky a už mi navalili hodně práce a platově jsem nemohla jít nahoru, takže to dál už nešlo. Jo, že prostě jenom do určitého zařazení mohl být nestraník a pak už to nešlo. Takže já jsem to jako křivdu cítila dost dlouho. A proto jsem se snažila to napravit ve vztahu k dětem.***“ Nebyla sama, kdo cítil bezmoc nad tím, že mu bylo zabráněno ve studiu. Také pan S. K. popisuje svoje pocity: ***„...Každý rok pravidelně jednou navštěvuju na hřbitově hrob a postarám se, uklidím, vyčančám a poděkuju mamince za to, že byla. A při té příležitosti, předtím, když jsem to dělal, tak bohužel zase jsem to nesplnil*** (má na mysli studium na vysoké škole). ***Až ted' můžu říkat, tak mamí, už to mám.***“

Na tutéž otázku odpovídal pan L. K.. ***„...Studium v U3V beru spíše jako dobrou možnost seznamovat se s novými poznatky vědy a společnosti, neboť pokrok ve všech oborech jde rychle nahoru a jak člověk přestane alespoň co je nového v jeho profesi sledovat, těžko se už pak orientuje. Studium v U3V mě velmi baví, absolvoval jsem již U3V na Mendelově univerzitě a po letošním absolutoriu na MU se opět přihlásím na další. Zajímá mě i U3V na veterině. Ted', kdy mohu o své náplni rozhodovat sám, nepociťuji žádnou náplast na křivdu. To je již minulost a je třeba hledět do budoucnosti.***“

Pátrání po lidech, kterým osudově zasáhly do životů dvě chmurné etapy našich soudobých dějin, mě přivedlo mezi skupinu lidí, kteří kupodivu nezatrpkli a ve velké většině svůj osud nesou statečně. Setkala jsem se s lidmi, kteří mají produktivní část života za sebou a nyní užívají zaslouženého odpočinku. Už to, že jsem se s nimi setkala v univerzitní posluchárně, je důkazem pro vyslovení povzbudivé myšlenky. Tato skupina nerezignovala na aktivní život. Naopak, cítí se dobře, touží po nových vědomostech. Obohacují svůj život o rozměr, který jim umožňuje mimo jiné držet krok se současnou uspěchanou dobou. A co víc, věnují se sobě s velkým nadšením. Mohli bychom je tedy považovat za důkaz postupného překonávání stereotypního pohledu na stáří, jako na období sociální izolovanosti a postupného chátrání tělesné schránky.

Ti, které jsem měla možnost poznat, rozhodně nezapadají do této kategorie. Jak dokládají i odpovědi na otázku, zda **považují stáří za pozitivní část svého života**. Odpovědi se v mnohém podobaly. Uvádím alespoň některé. Paní H. B.: „...**No, ano. Tohle je vlastně to nejšťastnější období mého života.**“ Pan S. K. doplňuje svůj pohled: „...**Já to pokládám za velmi pozitivní část svého života. Upřesním. Já jsem mladší senior.**“ A dále pokračuje: „...**A cítím se v tom dobře, velmi dobře. Já jsem manažerem svého zdraví. Věnuju se tomu a daří se.**“ A paní J. K. dodává: „...**Nikdy jsem se necítila volněji. Bohudík, jsem docela zdravá, tak si to užívám.**“ Na závěr svého e-mailu pan M. P., který píše: „...**Období po odchodu do důchodu prožívám docela pozitivně. Jsem spokojený s tím, že jsem se ho dožil ve zdraví. A hlavně jsem se dožil toho, že se začaly napravovat staré křivdy. Ta změna je obrovská. I když na tom třeba nejsem ekonomicky tak dobře, jak bych chtěl, cítím tu svobodu a šanci. I ve svém věku.**“ Se stejným přístupem ke stáří jsem se setkala i u dalšího respondenta. Jeho vyjádření v podstatě shrnuje přístup všech seniorů, se kterými jsem spolupracovala. Pan L. K. píše: „...**Co se týče seniorského věku, cítím ho opravdu jako pozitivní etapu života, protože dnes se dívám na události kolem nás s nadhledem a děkuji Bohu, že mě dopřál dožít se této doby ve zdraví.**“

Závěr

Vzdělání má ve společnosti vědění zásadní význam. Skutečnost, že žijeme v době, která na jedince klade o mnoho vyšší nároky, než tomu bylo kdy dříve, je nezměnitelná. Jen člověk, který se této situaci přizpůsobí, přijme ji jako výzvu, má šanci obstát. Koncept celoživotního učení, potvrzuje, že proces vzdělávání je nikdy nekončícím dějem. Týká se celé životní dráhy jedince.

Cílem mé práce byla identifikace vzdělávacích potřeb účastníků kurzů Univerzity třetího věku na Masarykově univerzitě a ověření existence bariér, které některým zabránily ve studiu v mládí. Ve své práci jsem použila 3 zdroje – dotazník, rozhovory a primární dokument (e-mailová korespondence). V rámci dotazníkového šetření jsem oslovila skupinu seniorů, kteří studují v posledním ročníku základního kurzu Univerzity třetího věku na Masarykově univerzitě.

Potvrdilo se, že existují základní bariéry v dosažení vzdělání – sociální, rodinná, finanční, částečně i geografická a politická. Sondu jsem zaměřila na skupinu seniorů, kteří nemohli studovat z politických důvodů. Existence bariéry spojené s politickou perzekucí vyplynula z rozhovorů a korespondence. Přílohou práce je dotazník a přepisy dvou rozhovorů a korespondence vedené prostřednictvím e-mailu.

Z analýzy dotazníku vyplývá, že většina respondentů je spokojena s nabídkou kurzů, které jsou jim nabízeny. Byl potvrzen předpoklad, že senioři vstupují do kurzů U3V s očekáváním nových poznatků. Potěšující je zjištění, že pro většinu z nich bylo toto očekávání naplněno. Z dotazníku dále vyplynulo, že očekávání nových poznatků výrazně převyšuje očekávání nových přátelství. Z toho ovšem nelze jednoznačně vyvodit závěr, že by setkávání se nebylo pro seniory důležité.

Z rozhovorů, které jsem uskutečnila se seniory, kteří nemohli v mládí studovat, vyplývá následující:

Historické události a nespravedlnosti, krutost a zvláště komunistického režimu postihla mnohé velmi tvrdě. To však neznamená, že zatrpkli a rezignovali. Mnozí se pokoušeli studovat později při zaměstnání a nevzdávali se ve své snaze dosáhnout vyššího vzdělání. Většinou pochopitelně pociťovali nemožnost studovat jako křivdu. Tento pocit však časem vyprchal a oni se snažili pomoci alespoň svým dětem k dosažení vzdělání. Za obzvláště potěšující a povzbudivé považuji, že ve většině případů hovoří o stáří jako o pozitivní etapě svého života.

Současná demografická situace, o které mnozí mluví jako o strašáku, je realitou. Společnost stárne, a proto příprava na stárnutí je jeden z faktorů, který je třeba zahrnout do všech oblastí společenského i politického života. Koncept aktivního stáří a pojem kvalita života ve stáří se stávají pojmy stále více frekventovanými. Téma stárnutí populace, kvality života ve stáří a přípravy na stáří se týká nás všech. Na využití dovedností a zkušeností starších osob je závislá konkurenceschopnost ekonomiky. Je proto nezbytné přijmout a také naplňovat přístup ke stárnutí jako k jevu, který nemusí být nutně jen strašákem pro ekonomy a sociology. Je třeba přijmout stáří jako nedílnou součást našeho života. Neodvracet od něj tvář a využít jeho potenciálu. Důkazem, že stáří není třeba se bát, jsou aktivní senioři, se kterými se můžeme setkávat v Univerzitách třetího věku.

Seznam použité literatury

BARTOŇKOVÁ, H., ŠIMEK, D. *Andragogika, studijní texty pro distanční studium*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002

BARTOŇKOVÁ, H. *Projektování vzdělávací akce, studijní texty pro kombinované studium*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006

BENEŠ, M.: *Andragogika*. Praha: Grada, 2008

DOPITA, M. Věk: Stáří – Role: Prarodič. In SÝKOROVÁ, D., ŠIMEK, D., DVOŘÁKOVÁ, M. *Třetí věk trojí optikou*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005

IVANOVÁ, K., ŠPATENKOVÁ, N., BUŽGOVÁ, R. Rizikové senioři – sociální fenomén demografického stárnutí populace. In RYŠAVÝ, D. *Sociologica – andragogica 2009*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010

JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2007

KELLER, J., TVRDÝ, L. *Vzdělanostní společnost? Chrám, výtah, pojišťovna*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008

KOTÝNKOVÁ, M., ČERVENKOVÁ, A. *Začlenění seniorů v sociální struktuře soudobé společnosti*. Brno: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2001

MENCL, V., HÁJEK, M., OTÁHAL, M., KADLECOVÁ, E. *Křížovatky 20. století: světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990

MOŽNÝ, I. *Česká společnost: nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Praha: Portál, 2002

POL, M., HLOUŠKOVÁ, L. Celoživotní učení a vzdělávání dospělých v politických dokumentech. In RABUŠICOVÁ, L., RABUŠIC, L. *Učíme se po celý život? O vzdělávání dospělých v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, 2008

PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2009

RABUŠICOVÁ, M., RABUŠIC, L. *Učíme se po celý život? O vzdělávání dospělých v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, 2008

SÝKOROVÁ, D. *Autonomie ve stáří, kapitoly gerontosociologie*. Praha: Slon, 2007

ŠERÁK, M. Profesní vzdělávání dospělých – budoucnost gerontagogiky. In *Andragogika 2/2009*. roč. 13., č. 2. s. 9

ŠIKLOVÁ, J. *Deník staré paní*. Praha: Kalich, 2003

ŠPATENKOVÁ, N. a kol. *Krize: psychologický a sociologický fenomén*. Praha: Grada, 2004

VIDOVIČOVÁ, L. *Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2008

VIDOVIČOVÁ, L, GREGOROVÁ E. *Mainstreaming věku jako strategie managementu populací se stárnoucí demografickou strukturou*. Brno: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2007

MPSV. *Kvalita života ve stáří: Národní program na stárnutí na období let 2008–2012*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2008

Internetové zdroje

Totalita [online]. Dostupný z http://www.totalita.cz/vysvetlivky/0_slansky.php [cit.19.2.2010]

Totalita [online]. Dostupný z http://www.totalita.cz/50/50_01_003.php [cit. 19.2.2010]

Totalita [online]. Dostupný z http://www.totalita.cz/50/50_01_002.php [cit.19.2.2010]

VAVŘÍN, P. *Historie a současnost univerzitního vzdělávání pro seniory* [online]. Dostupný z http://au3v.vutbr.cz/soubory/Rancirov_2007/prispevky/vavrin.pdf [cit. 25.2.2010]

SLÍPKA, J. *Specifický vývoj českých U3V* [online]. Dostupný z http://su3v.vutbr.cz/soubory/Rancirov_2007/pripspevky/slipka.pdf [cit. 25.2.2010]

Všeobecné informace o Univerzitě třetího věku [online]. Dostupný z <http://www.muni.cz/u3v/general> [cit. 25.2.2010]

Univerzita třetího věku při Univerzitě Palackého v Olomouci [online] Dostupný z <http://www.u3v.upol.cz/> [cit 25.2.2010]

Seznam příloh

Příloha č. 1: Dotazník

Příloha č. 2: Přepis rozhovoru č. 1

Příloha č. 3: Přepis rozhovoru č. 2

Příloha č. 4: Přepis e-mailové korespondence č. 1

Příloha č. 5: Přepis e-mailové korespondence č. 2

Příloha č. 1

DOTAZNÍK

DOBŘÝ DEN,

RÁDA BYCH VÁS OSLOVILA S PROSBOU O SPOLUPRÁCI. JMENUJI SE LENKA PEŠKOVÁ A JSEM STUDENTKOU 3. ROČNÍKU FILOZOFICKÉ FAKULTY UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI. NA MASARYKOVĚ UNIVERZITĚ PRACUJI JAKO SEKRETÁŘKA A PERSONALISTKA. V RÁMCI SVÉ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE SE BUDU VĚNOVAT TÉMATU U3V. CHTĚLA BYCH S VAŠÍ POMOCÍ ZJISTIT NÁSLEDUJÍCÍ:

- **CO VÁS DO POSLUCHÁREN PŘIVEDLO (PROČ JSTE SE DO KURZŮ PŘIHLÁSILI)**
- **DÁLE MNĚ BUDE ZAJÍMAT TO, JESTLI TÉMATA, KTERÝMI SE ZDE ZABÝVÁTE, JSOU PRO VÁS ZAJÍMAVÁ**
- **ZDA EXISTUJE NĚCO, CO V NABÍDCE KURZŮ CHYBÍ, NĚCO, CO VY POVAŽUJETE ZA DŮLEŽITÉ A CO BYSTE UVÍTALI**
- **DŮLEŽITÉ JE TAKÉ PŘÍPADNÉ OVĚŘENÍ SKUTEČNOSTI, ŽE TI Z VÁS, KTEŘÍ NEMOHLI V MLÁDÍ STUDOVAT VYSOKOU ŠKOLU, SI TEĎ NÁVŠTĚVOU KURZŮ U3V VYNAHRAZUJÍ TO, CO JIM BYLO V MLÁDÍ ODEPŘENO.**

JSEM SI VĚDOMA TOHO, ŽE NA VYPLNĚNÍ DOTAZNÍKU POTŘEBUJETE DOSTATEK ČASU. RÁDA BYCH VÁM DNES DOTAZNÍKY ROZDALA A POŽÁDALA VÁS O JEJICH VYPLNĚNÍ. BUĎ JEŠTĚ DNES NEBO PAK V KLIDU DOMA. VYPLNĚNÉ BYSTE MI JE PŘEDALI NEJPOZDĚJI NA PŘÍŠTÍ PŘEDNÁŠCE. DOUFÁM, ŽE SE DOTAZNÍKŮ VRÁTÍ DOSTATEČNÝ POČET TAK, ABY BYLO MOŽNÉ Z NICH VYVODIT HODNOTNÉ ZÁVĚRY.

ZA PŘEDPOKLADU, ŽE SE MEZI VÁMI NAJDE SKUPINA, KTERÁ BUDE MÍT PODOBNÝ OSUD V TOM, ŽE NEMOHLA STUDOVAT Z POLITICKÝCH ČI JINÝCH DŮVODŮ, DOVOLILA BYCH SI POPROSIT O POKRAČOVÁNÍ SPOLUPRÁCE. JEDNALO BY SE O ROZHOVOR, KTERÝ BY BYL CITOVÁN V MÉ PRÁCI.

Z TOHOTO DŮVODU BYCH VÁS POŽÁDALA O UVEDENÍ VAŠEHO JMÉNA, V PŘÍPADĚ ZÁJMU O DALŠÍ SPOLUPRÁCI I O KONTAKT NA ZÁVĚR DOTAZNÍKU. TYTO ÚDAJE JSOU SAMOZŘEJMĚ DOBROVOLNÉ.

BUDU VÁM VELMI VDĚČNÁ ZA ČAS, KTERÝ DOTAZNÍKU VĚNUJETE. VELMI SI TOHO VÁŽÍM.

LENKA PEŠKOVÁ

CENTRUM JAZYKOVÉHO VZDĚLÁVÁNÍ MASARYKOVY UNIVERZITY

KONTAKT:

EMAIL: peskova@rect.muni.cz

TELEFON: 604 88 44 54

BRNO, ÚNOR 2010

DOTAZNÍK

Dobrý den, dovoluji si Vás předložit k vyplnění dotazník. Ráda bych od Vás získala tímto způsobem informace, které budou použity pro výzkum motivace ke studiu U3V. Dotazník je anonymní a všechna data, která poskytnete budou sloužit pouze pro účely mého výzkumu.

Označte, prosím, jednu vybranou odpověď pokud není uvedeno jinak.

1. Jaké je vaše nejvyšší dosažené vzdělání?

- Úplné střední všeobecné
- Střední odborné
- Úplné střední odborné s maturitou
- Vyšší odborné
- Jiné

2. Jaký byl hlavní důvod, který Vám zabránil ve studiu vysoké školy?

- Sociální
- Rodinný
- Finanční
- Politický
- Zdravotní
- Geografický

3. Co jste od U3V očekával/a?

- Nová přátelství
- Nové poznatky
- Naplnění volného času
- Potvrzení svých kvalit

- Únik od stereotypu
- Připomenutí si školních let

4. Co z toho se Vám nejvíce naplnilo?

.....

5. Jak jste spokojen/a s obsahovým zaměřením přednášek?

- Ano
- Spíše ano
- Spíše ne
- Ne

6. Pokud v nabídce přednášek něco postrádáte, napište prosím, jaké téma by vám vyhovovalo.

.....

7. Jak jste spokojen/a s nabídkou doplňkových kurzů?

- Ano
- Spíše ano
- Spíše ne
- Ne

8. Pokud v nabídce doplňkových kurzů něco postrádáte, napište prosím, co byste uvítal/a.

.....

9. Stýkáte se s některými spolužáky i mimo přednášky?

Ano

Ne

Na závěr bych vám ráda položila poslední otázku:

Byl(a) byste ochoten/ochotna spolupracovat na dalším výzkumu vzdělávacích potřeb seniorů? Pokud ano, uveďte prosím na konci dotazníku svoje jméno.

Ano

Ne

Děkuji Vám za čas, který jste věnovali vyplnění dotazníku

(Dobrovolné)

Jméno.....

Podpis.....

Kontakt (telefon, mail).....

Příloha č. 2

Přepis rozhovoru s paní H. B.

1 **Otázka:** Povězte prosím, jak jste prožívala období, kdy jste nemohla studovat. Jaký byl
2 důvod?

3 **Odpověď:** Já jsem prošla tím, že (zamyslí se). Podívejte, to byla situace taková, že
4 jsem (hledá v dokladech) tady jsem chodila ještě, do normální teda školy ještě,
5 počkejte, 48...no (váhá, hledá), já jsem vlastně chodila, je to náročné. Začala jsem
6 chodit, to bylo 42, tady pak je, jak vidít, to je německy. 47,48, toto bylo reálné
7 gymnázium. Takže to jsem se dostala na Křenovou, tady už jsem měla horší, protože
8 ten přechod, to víte, že pak už nebyly samé jedničky, nehledě k tomu, že ta ruština. To
9 už bylo náročné. A ruština, naši učitelé v Tuřanech vůbec neuměli ruštinu. Ti byli tak 2
10 lekce před námi. Tak to byl tedy šok. Ale jinak to teda proběhlo normálně. No a tady
11 jsem musela už přejít. No, pak za 2 roky školská reforma a já musela přejít zpátky do
12 Tuřan, Nejedlý udělal v roce, to bylo v roce 1948 – reformovaný jednotný školství. A že
13 jsou všichni stejně chytří, takže můžou studovat základní školu až po té 9. třídě. Takže
14 primu a sekundu vraceli, a protože od tercie už byla latina, tak tu už nechali dochodit.
15 Nás se vrátilo z těch škol 4 nebo 5. Ti s uspokojením vítali, že tzv. chytřejší se museli
16 vrátit mezi ně. Byl to nepříjemný přechod.

17 **Otázka:** Dávali vám to pocítit?

18 **Odpověď:** No, ze začátku ano. No, ono bylo poznat už, že jsme byli rok na jiné škole,
19 takže to okamžitě vylítlo na samé jedničky (odmlčí se). Musela jsem 3 roky dochodit,
20 akdyž se končilo v roce 1951, už se muselo speciálně (pousměje se) ono to bylo
21 všude, ale v Tuřanech se lidi znali navzájem. Tuřany měly v tu dobu kolem 3.000
22 obyvatel a já jsem byla musela všude recitovat, všude jsem byla uváděna, do Tuřan
23 byla zavedena trolejbusová doprava, vítala jsem primátora. Zkrátka a dobře jsem byla
24 taková ta slavná. Takže si toho lidi všímali a teď se vědělo, že mamčin brat je kněz. I
25 když tam nebyl. Takže jsme byli pod drobnohledem docela. No a tenkrát bychom
26 museli dát potvrzení od Národního výboru, že jsme ateisté. No tak to bylo proti našemu
27 přesvědčení ze zásady, proti tomu, aby někdo takhle lámal charakter, že. No a asi by
28 ani možná neprošlo, možná kdybychom to tajně nějak tajně. Ale zkrátka to a se ani
29 nezkoušelo, protože muselo být potvrzení. (Odmlčí se) Tak zas přišli učitelé a na
30 odborné školy že, kriteria taková nejsou. No, jenže (přemýšlí) Takže tím pádem zase
31 byly pro celé Tuřany byly jenom 2 místa na té škole. No jistě to, to bylo všechno
32 limitované. Já jsem říkala, já jsem měla nadání i na šití, že jdu na švadlenu, já jsem

33 byla totiž, znáte dítě, který je zklamaný, tak jsem prostě říkala, já půjdu na švadlenu.
34 No, ono bylo místo na švadlenu v tom okolí Tuřan jen jedno. Ty byste nevěřila, co to
35 s náma tenkrát dělalo. No, já bych se tam určitě dostala, protože jsem měla dobrý
36 známky. No, ale takže si nás učitelé pozvali. No a samozřejmě byla ještě nějaká
37 závěrečná zkouška tenkrát. To zas bylo tenkrát opačně, ještě se tenkrát dělala
38 závěrečná zkouška na konci té deváté třídy. No a ta byla vlastně jakoby vstupenka
39 trochu do nějakých těch škol. Pokud dala škola, kde člověk chodil původně a dala tak
40 nějak jako doporučení. Zkrátka a dobře, pak to tam šlo bez zkoušky. Nevím, jestli to
41 bylo třeba kvalita známek, to už si nepamatuju. No a potom jsem udělala dřívější
42 čtyřletou obchodní akademii. Bylo to pod názvem Vyšší hospodářská škola. To bylo
43 tady za rohem, přes ten dvůr, a po roce nás vzali na Pionýrskou. A tady z toho udělali
44 průmyslovku. No a tam jsem chodila do roku 1955, než jsem odmaturovala. No a pak
45 jsme dostali umístěnku. Takže jsem dostala umístěnku na kraj Brna, do Bosonoh. Tak
46 jsem jezdila z Tuřan do Bosonoh. Pak se mě podařilo se dostat do Brna nějakou
47 delimitací. Tenkrát byla doba, to zase jste nebyla na světě, kdy se delimitovalo každý
48 rok. To se spojovali a rozdělovaly podniky neuvěřitelným způsobem. Takže já jsem
49 během 5 let 5x delimitovala. A vždycky mě ten nový podnik, který nás převzal, tak
50 vždycky si nás dal na jiné místo. Což bylo teda pro vývoj člověka úžasný, protože jsem
51 se musela každý rok něco naučit. A když si vezmete účetnictví a takové tyto věci. Tak
52 všechno chce minimálně rok, aby se vám to otočilo. A vždycky po tom roce jsem
53 skončila někde jinde. Prošla jsme různými místy a nakonec jsem skončila
54 v Keramoprojektu.

55 **Otázka:** Takže jste skončila u středoškolského vzdělání?

56 **Odpověď:** Pracovala jsem v tom Keramoprojektu a chtěla jsem při zaměstnání práva.
57 To mi nepovolili. Ale aspoň mě umožnili 2 roky studia v Praze v týdenních cyklech, což
58 bylo tady tohle (ukazuje index). Ono to mělo punc vysoké školy pro ten určitý resort.
59 Ústav vzdělávání, způsob studia dálkové. Normálně jsem dělala diplomovou, práci a
60 takhle dělal. No, a já jsem vlastně, to znamená, že jsem musela všechno o ten týden
61 (zaváhá). Když týden chybíte. To byl vždycky týden v měsíci ve škole. To trvalo 2 roky,
62 mě to nepřineslo nic ani platově, ale že jsem doufala, že mě ještě umožní dál ty práva.
63 A pak došlo k tomu, že jsem přecházela. Já už jsem tehdy dělala velkou práci na téma
64 zařazení ženy po návratu z mateřské. Takže dneska když to slyším, že se dnes
65 zabývají tím jako teda a že na to přišli. No, a takže, potom jsem přecházela na Národní
66 výbor, kde jsem dělala (odmlčí se). To jsem po 10 letech v Keramoprojektu zjistila, že
67 mám stejně velkou známku ROH jako na začátku a plat se mi nezvedl ani o korunu, tak
68 jsem se dožrala raz dva. Pro mě přejít nějak nebyl problém a tak jsem začala dělat
69 diametrálně odlišný. Čerpání rozpočtu středu Brna.

70 **Otázka:** Ten důvod, proč jste se nedostala nikam dál, byl ten, že váš strýček byl
71 knězem? To byl ten škraloup?

72 **Odpověď:** Maminka byla z 10 dětí desátá a strýček byl devátý a byl tam jeden žijící
73 starší brat, který dostal takové hospodářství, měl několik krav a hotovo. A druhý syn
74 (váhá). Já myslím, že strýček by nikdy knězem nechtěl být. Tak on taky, já nevím, jestli
75 se tady v tomto vyznáte, že kněz, když teda tenkrát vystudoval teologii, tak mohl být
76 taky i katechetou. Takže nesloužil mše, ale vyučoval náboženství. A vlastně on byl ve
77 Žďáře dlouho katechetou a vždycky na 2 měsíce prázdnin přijel do Sivice, Pozořice,
78 tady na Slavkovsku, odkud pochází moje rodina. A tam byl u té své nejstarší sestry a já
79 zase jsem tam jezdila a celé prázdniny jsem tam trávila jako husopaska a pomáhala po
80 všech stránkách. Takže strýček vlastně se stal farářem, až bylo tak málo kněží, že šlo
81 o to, kdo bude ve Žďáře farářem. No a to si ho zas Národní výbor vyžádal, trval na tom,
82 protože ho znali jako člověka. Jako charakterního člověka. Takže musil se stát
83 farářem. No, a pak byla situace, že třeba zavřeli jeho dva nejbližší kolegy, kteří s ním
84 studovali a nejbližší přátele. No takže já jsem třeba je pak chodila, když potom třeba
85 jeden z nich tady z těch kněží u Máří Magdalény tajně sloužil nebo mohl ráno sloužit
86 tajně třeba ranní mši. Protože jinak pracoval ve Frutě v Modřicích manuálně, když už
87 ho pustili z kriminálu. No tak já jsem je třeba navštěvovala, jsem tam chodila, nebo
88 něco upekla jeho bývalým kolegům, protože já jsem v tomto rostla. A maminka byla
89 tedy nesmírně nábožensky založená, až bigotně. Až mě to teda (povzdech), čili já jsem
90 tak napůl, já jsem skutečně věřící, ale tak nějak trochu po svém. Ale málokdy že bych,
91 dodržuju spíše takové charakterové záležitosti, než abych nějak moc chodila do
92 kostela. A nikoho z rodiny taky nenutím.

93 **Otázka:** To, že ten strýček byl knězem, to bylo dopředu dáno a vám bylo jasné, že
94 nemáte šanci? Na konci deváté třídy Vám řekli, že můžete pouze na odbornou školu.

95 **Odpověď:** To vůbec nešlo. Řekli, že vůbec žádná škola. Jenže učitelé vystihli, že na to
96 odborné školství tam, že teda ten posudek tam že to projde tam, že to nevyžadují.
97 Potvrzení, to muselo být vyloženo potvrzení z Národního výboru. Tak prostě humanitní
98 obor žádný.

99 **Otázka:** Co vy jste vlastně chtěla studovat?

100 **Odpověď:** Kunshistorii nebo medicínu. A ten starší syn, ten to má po mě. Ale musím
101 vám říct, že to je tak zajímavá věc. Já jsem (váhá). Abych jaksi dítě nezatížila tím, že
102 se bude snažit naplnit moje představy, tak jsem to nikdy neříkala, a když v tom 3.
103 ročníku na tom gymplu, najednou mi řekl, protože se to pořád jako nevyvíjelo. Já jsem
104 říkala, tak půjdeš na práva nebo na co bys chtěla jít, jsem viděla, že technický obory, to

105 ne. A on potom najednou medicína a já mu říkám, ty a já jsem ti to někdy řekla, že
106 jsem si to strašně přála studovat? A on mi říká ne. A tak jsem cítila takový to
107 uspokojení, že skutečně jsem to nikdy neřekla. Já jsem záměrně to neříkala, ale dost
108 jsem se lekla, že jsem se někdy prořekla. No a jinak kunsthistorii a to jaksi velice a dost
109 jsem kreslila, jenomže to mi taky rodiče zarazili. Chtěla jsem dělat zkoušku na
110 uměleckou průmyslovku, tak to mi řekli, čím bys byla. Místo, aby šli a zjistili mi
111 možnosti po té škole. Proto jsem se synům hrozně zavěnovala, abych poznala, na co
112 by se hodili. Protože jsem cítila toto jako poškození sebe samé. Že třeba by bývali
113 mohli aspoň touto školou mě mohli umožnit. Jo, jeden malíř k nám přišel, tak se chlubil
114 tatínek co jsem nakreslila. Takový to jo. Ale aby něco pro to udělal.

115 **Otázka:** A myslíte si, že byste se tam tehdy dostala?

116 **Odpověď:** Asi jo. Já netvrdím, že bych se dostala třeba na akademii, možná ano
117 možná ne, ale každopádně na to středoškolský určitě ano. Já jsem nedostala třeba ze
118 školy ani jeden výkres. To šlo na soutěže do Indie a tak dál, nebo moje výkresy visely
119 po chodbách jako výzdoba, nedostala jsem nic. Já nemám tak Co bych s tím dělala
120 dneska, jako na památku jak dostávají děti. Ani jeden. Všechno mi škola vzala.

121 **Otázka:** Cítila jste to jako křivdu, že jste nemohla studovat to, co jste chtěla. V tu
122 chvíli?

123 **Odpověď:** No, nejenom v tu chvíli. Ještě dost dlouho. Ale Já jsem pak začala cítit
124 uspokojení, tak v polovině své pracovní éry, že jsem byla ve svých povoláních vždycky
125 daleko úspěšnější než ti, kteří jenom směřovali do kanceláře. Že jsem vždycky dělala
126 jako nestranička práci chlapa a vlastně jsem vždycky odcházela, až jsem už dělala za
127 ty straníky a už mi navalili hodně práce a platově jsem nemohla jít nahoru, protože dál
128 už to nešlo. Jo, že prostě jenom do určitého zařazení mohl být nestraník a pak už to
129 nešlo. Takže já jsem to jako křivdu cítila dost dlouho. A proto já jsem se snažila to
130 napravit ve vztahu k dětem.

131 **Otázka:** Věnovala jste se tomu, co jste chtěla dělat třeba jako svému koníčku?

132 **Odpověď:** No, když to vypnete tak jo, to musíte jít se mnou vedle. Návštěva pokračuje
133 prohlídkou sbírky obrazů předních českých malířů

134 **Otázka:** Tím jediným důvodem nemožnosti studovat vysokou školu bylo to, že váš
135 strýček byl knězem?

136 **Odpověď:** Bylo náboženství a nestraničtost. To každý viděl, že jsme proti režimu, to
137 poznáte. Tak toto byl můj strýček (ukazuje fotografii). To byl ten mamčin bratr. To byl
138 začátek šedesátých let. Jenom ti jeho přátelé byli zavření. Třeba ten jeden kněz jenom

139 proto, zase se k němu se uchýlil, vyzpovídal se u něho nějaký kněz, který byl na útěku,
140 který se skrýval. Pak ho chytli a asi ho tak mlátili, až prozradil, kdo ho zpovídal. Takže
141 to byl strýčkův přítel, takže to stačilo na to, aby byl zavřený a léta už se nesměl vrátit
142 do funkce. To byla asi 60. léta, když v tom, žijete, tak si to ani tak neuvědomujete. Víte,
143 oni stihli sem tam někoho zavřít, ale nestačili si tu celou církev pohlídat. Takže jemu
144 dali pokoj.

145 **Otázka:** Vaši sourozenci směli studovat?

146 **Odpověď:** Taky moji bratři nesměli studovat. Jenom si pak dělali až při zaměstnání
147 oba dva střední školu. Jeden elektrotechnickou a gymnázium.

148 **Otázka:** Jak to prožívala vaše rodina v tu dobu, kdy vy jako děti, jste neměli žádnou
149 velkou šanci studovat?

150 **Odpověď:** Tatínek, coby sirotek vyrůstal u babičky, tak ta ho dala jediné na zedníka a
151 tatínek potom si dělal školy, zkoušky, že byl stavitel. A pracoval jako technik v JME. A
152 jeho sestra byla dokonce vychovaná úplně u dalších příbuzných až u Kunštátu Takový
153 to soužití už nikdy nebylo. Můj tatínek ten, aby nás všechny tři uživil, hodně dělával
154 takové ty tzv. fušky. Z kanceláře ještě modráky a šel někomu dělat. No a celé rodině
155 stavěl.

156 **Otázka:** Dá se říci, že vás ta situace stmelila?

157 **Odpověď:** Berte to jinak tak, pro ně (rodiče) už středoškolské vzdělání byl nezvyk,
158 ano? Pro ně učební obor by byl tak akorát. Takže, když je kantoři nutili, aby mě dali do
159 gymnázia, tak to bylo něco, co bylo pro ně k nepřekousnutí. Takže viděli, že by tam
160 musela být vysoká škola. A vlastně najednou aby děvče, když má dva bratry (odmlčí
161 se). Mě nechtěli dovolit kluci chodili do hraní. Oba dva se učili hrát. Být holka, je za
162 trest. Žádná rozmazlená holčička. To já jsem všechno musela doma dělat, za kluky.
163 No, takže ono to bylo takhle.

164 Vliv to na rodinný život v podstatě nemělo. Rodiče byly tak s tím nějak vyrovnaní,
165 spokojení. Potom teda vím, že můj tatínek byl pak velice pyšný, když manžel si
166 dodělával vysokou školu taky vlastně při zaměstnání ekonomickou, no a když potom
167 syn šel na lékařskou fakultu. To vím, protože sám po tom vzdělání toužil. Tehdy měl
168 velikou radost.

169 **Otázka:** Jste spokojená s tím, jak prožíváte stáří?

170 **Odpověď:** No ano. A jak. Víte, já jsem moc spokojená. Manžel ještě pracuje, máme
171 chalupu na Vysočině, cestuju po světě. Máme se teď dobře.

Příloha č. 3

Přepis rozhovoru s panem S. K.

1 Já su ročník 1941, na průmyslovku jsem nastoupil v roce 1956 do Bratislavy na
2 chemicko - technologickou a nastupoval jsem tam víceméně jako fotbalista (odmlčí
3 se).Já jsem byl vynikající mladý fotbalista a můj trenér mě doporučil do Bratislavy. A
4 tam jsem nastoupil. Teď nevím, jestli fotbal ke škole nebo škola k fotbalu. Těď nevím,
5 asi ta škola k fotbalu. Můj otec byl dělníkem v přístavu v Komárně, já jsem Slovák. A
6 nikdy neměl šanci dostat se dostat se dál, kvůli tomu, že byl z mnohačetné a měl
7 mnohačetnou rodinu, takže neměl šanci. (Váhá). Maminka byla taková učitelka MŠ bez
8 nějakého pedagogického vzdělání. Tenkrát, kdo chtěl dělat a měl chuť se bavit s dětmi,
9 mohl být učitelem. Máti byla takový samouk. Máti nás měla celkem 5. A jejím zbožným
10 přáním bylo, aby aspoň jeden z této její rodiny byl vysokoškolským studentem Já jsem
11 se vykrytalizoval z té mnohačetné rodiny při nástupu na průmyslovku. Když jsem
12 neměl tušení, ale během prvního ročníku jsem přišel na to co jsem udělal dobrého, že
13 jsem se z té rodiny dostal pryč a odčerpá jsem přesně 31% rodičovských příjmů na
14 náklady na studium na průmyslovce. Zatímco moji bratři, sourozenci byli kromě Aničky
15 starší, byla starší, ale ti ostatní byli mladší a následovali mě. A jaké to bylo umění
16 rozkrojit ten kousek toho rozpočtu, tak aby napřed bylo na mě z 1150,-. 335,-korun
17 měsíčně šlo na Bratislavu – ubytování, stravování, školní pomůcky. Já jsem dělal
18 chemické laboratoře, tam jsme si část chemického skla kupovali. Co jsme rozbili, to
19 jsme samozřejmě zaplatili, ale aby ta laboratoř mohla fungovat. Já jsem navíc ještě
20 dostal od mamky na Vánoce fotoaparát s tím, že mě zaplatí kurz fotografování navíc.
21 Takže, já jsem byl jsem takový vyšlechtěný z té rodiny. Když jsem zmaturoval, tak jsem
22 se stal vzápětí chemikem a technologem, ale hned jsem hrál profesionálně fotbal za
23 ČH Bratislava a tam jsem dostával 3x tolik peněz, než můj otec. Nic jsem nedělal
24 jenom jsem se bavil. Takže když se to takhle všechno sešlo, tak ve mně
25 vykrytalizovala ta povinnost, když už jsem byl taková výjimečnost. Prosím, ta
26 výjimečnost je v tom, že jsem se mohl odčlenit díky rodičům z té rodiny, že tu školu si
27 dodělám resp. vysokou školu si udělám. Nastoupil jsem na vojnu do Bruntálu, tam jsem
28 se stal hned po nástupu jako průmyslovák, šéfem technologie, šéfem technické
29 kontroly. No a později, teď už mluvím o roce 68, tak v tom v roce 1968 jsem byl dušen,
30 abych vstoupil do strany. To jsem neudělal, já jsem nevstoupil do strany, nebyl jsem
31 nikdy členem strany resp. napsali mě do seznamu, se kterými by se mělo bavit a
32 okresní výbor strany to vykládal tak, že jsem se stal kandidátem. Ale já jsem tu
33 průkazku nikdy neměl ale byl jsem v seznamu osob, které by měli být v té straně.
34 (Odmlčí se). Teď je rok 68. V 70. roku vzniká v Bruntálu velká fabrika na zpracování
35 plastických hmot a tam se zahájila taková součástková výroba zbraní. Já jsem jako šéf

36 technologie a šéf odboru kontroly jsem byl jednou z těch klíčových postav vzniku toho
37 programu. My jsme vyráběli v Bruntále až do roku 86 součástky zbraňových systému
38 české a sovětské armády na základě sovětské dokumentace. Teď nastalo prověřování.
39 A já jsem jediný nebyl tím členem strany a měl jsem s tím problémy. Ale já jsem chtěl
40 na to jít tady ze srdíčka založeného kódu, chtěl jsem studovat vysokou školu. Takže
41 jsem si podal přihlášku (hledá ve složce dokumentů). Toto jsou doklady o tom, co jsem
42 chtěl studovat, tady dotazník na vysokou školu. K tomu jsem potřeboval řůru tady lidí,
43 řůru potvrzení. To všechno vám ukážu. Tady je vyjádření, tady je další. Já jsem se hlásil
44 na 2 fakulty. Vlastně na 3. Nadvakrát. Na 3 nadvakrát. Na dvě jsem se hlásil na
45 právnickou a chemicko – technologickou do Pardubic současně. A rok na to, když mě
46 zamítli tak jsem se o vlastní újmu s podpisem, že budu studovat vysokou školu ze své
47 dovolené, což byla blbost, to nešlo, ale myslel jsem si, že to jde. Takže jsem se
48 přihlásil na báňskou. Tam jsem byl přijat, ale pro nedostatek místa (váhá) přijímací
49 zkoušky jsem udělal, ale pro nedostatek místa jsem nebyl přijat. No a potom už
50 následovaly takové naháněčky. Na právnickou a na chemicko technologickou do
51 Pardubic jsem si poslal přihlášku, vyjádřila, se mě k tomu mateřská stranická
52 organizace v městě Bruntále a v závodě, ti mě doporučili ale rektorát fakulty farmacie a
53 chemicko technologické v Pardubicích chtěl vyjádření podniku. My jsme byli jedním
54 z osmi podniků. Mateřská fabrická KSČ řekla ano. Dobře, jeď, jdi, když nechceš jít do
55 strany, budeš mít aspoň. To víte, po známostech. Ale teď ta fakulta potřebovala
56 vyjádření z vyššího stupně řízení a to je podnik ve Vrbně. No a tam už jsem potom
57 neobstál. Tady jsou doklady o tom (ukazuje doklady). Tady už je vyjádření, taková
58 různá. Pan S.K. čte: „Po projednání vaší přihlášky ke studiu na vysoké škole Právnické
59 fakultě Vám sdělujeme, že Vaši přihlášku nedoporučujeme a to z toho důvodu, že tento
60 obor není perspektivně možno uplatnit v našem závodě a nejste pojat ve výběru pro
61 vyšší funkce jiného směru, než jak jste zařazen.“ Takže je tady další (čte vyjádření).
62 „Zamítnutí přihlášky na vysokou školu. V příloze vracíme přihlášku soudruha K. na
63 právnickou fakultu, která byla zamítnuta z následujících důvodů: souhlas ředitele
64 závodu na přihlášce je starého data a vztahuje se na původní druh vysoké školy, který
65 byl teprve později po vrácení přihlášky z vysoké školy chemicko technologické
66 přelepen názvem právnické fakulty. Tento uchazečem zvolen postup je nesprávný
67 neboť tím obchází souhlas ředitele závodu ke studiu na právnické fakultě. U přihlášky
68 nebylo přiloženo komplexní hodnocení, zejména politické angažovanosti, s důrazem na
69 rok 1968-69, které je právnickou fakultou požadováno. Rovněž chybí potvrzení o delší
70 právní praxi, nejméně dvouleté, které je další podmínkou k přijetí na tento druh školy.
71 Z těchto důvodů nelze soudruha K doporučit a proto je jeho přihláška zamítnuta.“ Ano
72 to bylo v roce 1976. Tam byly už ty pokusy dostat se a z různých důvodů.

73 Tady taky. Pan S. K. čte další dokument: „Na základě přehodnocení vašeho postoje
74 v roce 1968-69, kdy jste jako člen KSČ po dubnovém zasedání UV KSČ v roce 1969
75 pro nesouhlas s novým programem KSČ v čele s generálním tajemníkem. Dr.
76 Gustavem Husákem vystoupil z řad členů KSČ, ruším původní rozhodnutí povolení
77 Vašeho studia na vysoké škole chemické v Pardubicích. Tímto je zamítnuto Vaše
78 studium na vysoké škole i pro další období. Vaše přihláška bude kádrovým odd.
79 vyžádána zpět.“

80 Pan S. K. pokračuje ve vyprávění. Pak následovalo. Nejdřív mi to ten B. schválil, ale
81 tady ho kritizují, že je ten podpis starý, že si mám vyřídit podpis tohoto vyššího
82 podnikového. A teď následovalo kárné řízení, že jsem dostal důtku s odnětím 1/3 platu,
83 protože jsem si dovolil bez vědomí podniku poslat přihlášku a neprošel jsem evidencí
84 toho podnikového ředitelství. Já jsem to chtěl dělat z dovolené. Já (váhá). Tu školu
85 jsem bohužel nedodělal.

86 **Otázka:** Měli případně vaše děti potíže dostat se na vysokou školu?

87 **Odpověď:** Stoprocentně, absolutně. To neměly šanci. Vždyť I.v Vrátili přihlášku
88 z Brna.

89 **Otázka:** Takže prošly tou situací?

90 **Odpověď:** No, a teď jako otec, přece nebudu polykat naprázdno.

91 **Otázka:** Takže doporučení by nedostala?

92 **Odpověď:** Ne.

93 **Otázka:** Dá se tedy říci, že považujete tady toto svoje studium v U3V za jakousi
94 náplast za to, že jste nemohl dříve studovat?

95 **Odpověď:** Mám několik mimochlapských, mimomužských téměř nevšedních
96 vlastností. Ortodoxně trvám na tom, že po umření, po smrti své maminky, přestože
97 nežiju v Komárně a na Slovensku. Každý rok pravidelně jednou navštěvuji na hřbitově
98 hrob a postarám se, uklidím, vyčančám a poděkuju mamince za to, že byla. A při té
99 příležitosti, předtím když jsem to dělal, tak bohužel mami, zase jsem to nesplnil
100 (myšleno dosáhnout vysokoškolského studia). No a vloni jsme byli, moje paní resp.
101 partnerka je po onkologické operaci, tak přivezl jsem ji, autem jsme jeli do Komárna a
102 já řekl: „Tak mami, už to mám.“ (Pan J.K. má na mysli skutečnost, že teď studuje
103 vysokou školu - U3V)

104 **Otázka:** Pociťujete seniorský věk jako pozitivní část svého života?

105 Odpověď: No, já jsem vlastně z pozitivní části svého mladšího života vůbec ještě
106 nevyšel. Já dodnes trénuju basketbalisty, baktebalistky. Chlapce a děvčata. Takže, já
107 jsem prakticky (váhá). Můj koníček je to, že se věnuju těm děckám celoživotně: A
108 jednou z té částí té mé životní filozofie je, že když se někdy zastavím a podívám se za
109 sebe, tak budou za mnou vidět stopy, které jsem v tom životě udělal. A jednou z těch
110 důležitých stop je reprezentantka České republiky a kapitánka Žabovřesk H. M. To je
111 moje odchovankyně. A I. V., která teď hraje ve Španělsku. To je z těch posledních
112 generací. No a teď mám 20 kluků.

113 Já to pokládám za velmi pozitivní část svého života. Upřesním. Já jsem mladší senior.

114 **Otázka:** A cítíte se v tom dobře?

115 **Odpověď:** Velmi dobře. A vám prozradím jednu ze svým nevšedních neobyčejných
116 vlastností. Já jsem v životě nevypil ani pivo. Ani pivo, ne tak ještě to další. Já jsem
117 v životě nikomu neřekl ani jedno sprosté slovo a já jsem v životě nebyl nemocný. Já
118 nevím, co je teplota, kašel, nachlazení. Já jsem ještě „nemedikamentozoval“. Díky
119 mamince, rodině, která mě k tomu dala základy a teď díky své partnerce, kterou jsem
120 si našel.

121 **Otázka:** Čemu to přičítáte?

122 **Odpověď:** Já jsem manažerem svého zdraví.

123 **Otázka:** Věnujete se tomu?

124 **Odpověď:** Věnuju se tomu a daří se. Nemusím mít všechno, umím si odříct. Když
125 jsem si celý život odřekl třeba i pivo, takže dokážu si odříct i to (váhá). Nemusím to mít,
126 nejsu Hanák. Hanáci jsou lidé, kteří to nepotřebují, ale musí to mít.

127 Vzpomínky jsou jediným rájem, odkud mě nikdy nikdo nevyžene.

Příloha č. 4

Přepis e-mailové korespondence s panem L. K.

Děkuji za Vás mail, a pokud Vás zajímá, proč jsem v mládí nemohl studovat VŠ, tak se pokusím stručně Vám tuto otázku osvětlit s tím, že si asi těžko dovedete představit situaci, jaká u nás panovala v padesátých letech. Moji rodiče byli podnikatelé a to byl důvod, proč mě soudruzi dali cejch „buržoazního původu“, což prakticky rozhodovalo o budoucím studiu, povolání apod. ZŠ jsem vyšel v roce 1952 a bylo mi nabídnuto jen vyučení v oborech horník, hutník a kovář. Můj otec byl dosti odvážný a přes nátlak ředitele školy a s tímto nesouhlasil a našel mě prostřednictvím dobrého přítele učební obor konzerváře ovoce a zeleniny ve Frutě v Modřicích. Odtam mě poslali do Střediska pracujícího dorostu do Bzence, kde jsem se za rok vyučil v oboru a přihlásil jsem se ke studiu na Vyšší škole konzervářenského průmyslu rovněž v Bzenci. Otec v té době pracoval již, po likvidaci jeho živnosti, jako řidič u Stavebních závodů a tak jsem mohl uvádět svůj třídní původ jako dělnický a byl jsem na školu přijat. Po jejím absolvování v roce 1957 jsem se hlásil na VŠ, ale škola mě nedoporučila, protože mě opět přišli můj původ. Tak jsem se tedy po maturitě vrátil zpět do Fruty, kde jsem až do odchodu na vojnu v tomtéž roce, zastával funkci mistra v třídně ovoce. V průběhu vojenské služby byl můj otec ve vykonstruovaném politickém procesu odsouzen na 4 let do vězení a ztrátě poloviny majetku, což mělo pro mě opět negativní důsledky. Po návratu z vojny do Fruty jsem byl přeřazen z technické funkce do dělnické. Vykládal jsem vagóny a dělal různé fyzické práce dle potřeby podniku. Mezitím jsem stále hledal místo, ale při vyplňování dotazníků a uvedení původního povolání rodičů jsem nikde neuspěl. Až v roce 1961 jsem se dostal do Ústavu ochrany lesa jako výzkumný pracovník, ovšem svůj třídní původ jsem uvedl jako dělnický, protože otec před odpouzením pracoval již v dělnické profesi. Počátkem šedesátých let se politická situace zvolna umírňovala, tak jsem se v roce 1963 přihlásil na VŠ a absolvoval.

Dále pan L. K. odpovídá na doplňující otázky:

Otázka: To, že jste nemohl studovat to, co jste chtěl, ale musel jste se podvolit diktátu režimu, jste cítil jako křivdu?

Odpověď: V té době bylo těžké si vybrat obor studia podle své záliby, o všem tehdy rozhodovali různí lidé, uličním výborem počínaje, protože na vaši další životní cestu musel mět člověk doporučení a i po složení přijímaček si ještě vedení fakulty vyžadovalo posudek právě z místa bydliště. Výsledek byl, že jste byla ráda, že jste se vůbec na nějakou školu dostala a obor byl až na vedlejším místě. Jako mladý člověk žijící v té době jsem křivdu nepociťoval, brak jsem to jako samozřejmost.

Otázka: Podařilo se Vám alespoň částečně nalézt zalíbení v profesi, kterou jste pak vykonával?

Odpověď: Zalíbení jsem ve své profesi našel, měl jsem vždy blízko k přírodě a ekologii a jako lesní inženýr jsem v oboru pracoval rád.

Otázka: Měla Vaše situace dopad i na studium Vašich dětí?

Odpověď: Moje situace už na děti neměla vliv, obě se dostaly na střední školy, které si vybraly, a na VŠ nepomýšlely.

Otázka: Máte pocit, že studium v U3V je jakousi (byť velmi slabou) náplastí na křivdu, která na Vás byla napáchána?

Odpověď: Studium v U3V beru spíše jako dobrou možnost seznamovat se s novými poznatky vědy a společnosti, neboť pokrok ve všech oborech jde rychle nahoru a jak člověk přestane alespoň co je nového v jeho profesi sledovat, těžko se už pak orientuje. Studium v U3V mě velmi baví, absolvoval jsem již U3V na Mendelově univerzitě a po letošním absolutoriu na MU se opět přihlásím na další. Zajímá mě i U3V na veterině. Teď, kdy mohu o své náplni rozhodovat sám, nepociťuji žádnou náplast na křivdu. To je již minulost a je třeba hledět do budoucnosti.

Otázka: Pociťujete období, které teď prožíváte (mám na mysli seniorský věk, důchod) jako pozitivní etapu života?

Odpověď: Co se týče seniorského věku, pociťuji ho opravdu jako pozitivní etapu života, protože dnes se dívám na události kolem nás s nadhledem a děkuji Bohu, že mě dopřál dožít se této doby ve zdraví.

Příloha č. 5

Přepis e-mailové korespondence s panem M. P.

Dobrý den, jsem rád, že mohu sdělit někomu svůj příběh. Není možná pro někoho zajímavý, ale ukazuje, že to nebylo jednoduché.

Já jsem se ještě po roce 1948 dostal na vysokou školu. To bylo v roce 1949. Šel jsem na filozofii v Brně. I když byl otec soukromý podnikatel, zatím to šlo. Pak ale musel živnost zavřít a všechno se začalo horšit. Na škole už začaly pracovat tzv. Akční výbory studentů a ty kádrovaly všechny. Zajímal jsem se o umění a jazyky. Učil jsem se už za války a po válce pořád dále. V roce 1952 se to pak stalo. Chodili jsme s přáteli do British Institute. Tam jsme se scházeli pravidelně. Nevedli jsme protistátní řeč. Jen jsme prostě byli rádi, že můžeme mluvit s Angličany, kteří tady tenkrát byli. Až později nás napadlo, že nás sledují a že z toho může být malér. Po jedné takové schůzce nás druhý den všechny sebrali. Neřekli mi, co jsem provedl. Já jsem si nebyl ničeho vědom. Nic jsem neorganizoval, jen jsem tam chodil a scházel se tam s přáteli. To stačilo k tomu, aby mě sebrali. Byl jsem ve vazbě. Nutili mě k přiznání, že jsme organizovali protistátní akce. To ale nebyla pravda. Za týden mě pustili s tím, že nemám počítat, že se na školu vrátím. A to také dodrželi. Dostal jsem vyrozumění, že jsem vyloučen ze školy.

Dále pan M. P. odpovídá na doplňující otázky:

Otázka: To, že jste nemohl studovat, jste cítil jako křivdu?

Odpověď: Ano, a velkou. Vždyť jsem nic neprovedl. A pak jsem musel jít pracovat jako středoškolák na různá místa nekvalifikovaná. Nakonec se mi podařilo uchytit se v kultuře.

Otázka: Podařilo se Vám alespoň částečně nalézt zalíbení v profesi, kterou jste pak vykonával?

Odpověď: No, nakonec ano. Práci v kanceláři jsem bral jako nutnost. Ale mám svého koníčka – folklór. A to mě bavilo a pořád baví.

Otázka: Měla Vaše situace dopad i na studium Vašich dětí?

Odpověď: Na situaci mých synů se to nepodepsalo. Oni neměli velké ambice a na střední školu se dostali. Dál už jít nechtěli.

Otázka: Máte pocit, že studium v U3V je jakousi (byť velmi slabou) náplastí na křivdu, která na Vás byla napáchána?

Odpověď: Jednoznačně to tak cítím. Mohl jsem si konečně splnit to, co nešlo v mládí. Jsem na vysoké škole a těším se na promoci. Pak bych rád pokračoval dál.

Otázka: Pociťujete období, které teď prožíváte (mám na mysli seniorský věk, důchod) jako pozitivní etapu života?

Odpověď: Období po odchodu do důchodu prožívám docela pozitivně. Jsem spokojený s tím, že jsem se ho dožil ve zdraví. A hlavně jsem se dožil toho, že se začaly napravovat staré křivdy. Ta změna je obrovská. I když na tom třeba nejsem ekonomicky tak dobře, jak bych chtěl, cítím tu svobodu a šanci. I ve svém věku.